

munt- en penningkundig nieuws

november/december 1989

13e jaargang no. 6



de beeldenaar
de pssigedaal



NUMISMAAT



SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMIS-
MATIQUES - VENTES PUBLIQUES -
ARCHEOLOGIE



MUNTEN - PENNINGEN -
NUMISMATISCHE
BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21

1016 GD Amsterdam
Postgiro 9922

de beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek, voor Nederland en België. Publikatie van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Redactie

N.L.M. Arkesteijn
H.A. Groenendijk
F.T.S. Letterie
A. Pol
K.A. Soudijn
J.N. van Wessem

Redactieadres

Postbus 11028, 2301 EA Leiden
071-120748

Uitgave

Stichting De Beeldenaar
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
Postgiro 5761252
Bankrekeningnummer:
27.67.73.632

Abonnementenprijzen

Inclusief BTW en franco per post
bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en
Ned. Antillen: f32,-.
Overige landen: f58,-.
Losse nummers: f6,- (inclusief
portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned.
Genootschap voor Munt- en
Penningkunde en de Vereniging
voor Penningkunst is het
abonnementsgeld in de contributie
inbegrepen.

Abonnementopgave bij
Stichting De Beeldenaar
per adres DNB
Postbus 98,
1000 AB Amsterdam.

Abonnementen opgeven in de
loop van een kalenderjaar,
omvatten alle in de desbetreffende
jaargang te verschijnen nummers.
Abonnementen worden
stilzwijgend verlengd, indien niet
vóór 1 december een opzegging is
ontvangen.

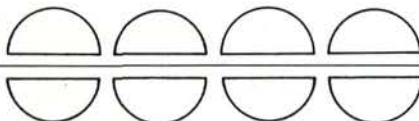
Advertenties

Reserveringen: Stichting
De Beeldenaar,
Postbus 98,
1000 AB Amsterdam
Materiaal: A-D Druk bv,
Postbus 574, 3700 AN Zeist

Gehele of gedeeltelijke overname
van artikelen is alleen toegestaan
na schriftelijke toestemming van
de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoud



Van de redactie	203
De Beeldenaar wordt vernieuwd!	204
Een gelijkenis voorbij	204
Penningen, ontworpen door Nederlandse sierkunstenaars in de periode 1897-1941, II	209
Onbekend maakt onbemind	225
Romeinse muntschatten uit Voorburg, IV	229
Het Nederlandse bankbiljet	231
Bankbiljettennieuws	234
Penningnieuws	235
'Geslagen om niet te vergeten'	237
Tentoonstelling Vorm van geld	237
Tentoonstelling te Schoonhoven	238
Holtzhey & Zoon	239
Boekbespreking	239
Tentoonstellingen	241
Verenigingsnieuws	242
Kon. Penningkabinet	242

Van de redactie

De heer J.C. van der Wis is lange jaren redacteur geweest van in eerste instantie *De Florijn* (vanaf 1972) en, na het samengaan van *De Florijn* met *De Geuzenpenning* (in 1977) van het nieuwe tijdschrift *De Beeldenaar*. Van der Wis heeft zich al die tijd een trouw verzorger getoond van de rubriek "Muntennieuws", waarin nieuwe uitgaven van circulatiemunten gemeld werden. Maar aangetrokken voor een specifieke taak, was hij overigens ook anderszins actief: regelmatig publiceerde Van der Wis over diverse onderwerpen, waarbij het kloppen of instempelen van munten zijn speciale aandacht had. De redactie dankt hem voor zijn inzet voor "Muntennieuws" en hoopt dat zijn naam ook in de toekomst nog de kolommen van *De Beeldenaar* zal sieren. Op de jongstleden najaarsvergadering te Medemblik, ontving de scheidende redacteur als blijk van dank voor de bewezen redactionele diensten de bronzen erepenning van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

Door omstandigheden geheel buiten schuld van de bovengenoemde redacteur, is de regelmaat van de rubriek "Muntennieuws" de laatste twee jaar doorbroken. De nieuwsvoorziening voor de rubriek was in het gedrang gekomen, onder andere vanwege het feit dat de vroegere uitgever van *De Beeldenaar* zijn werkzaamheden staakte, waardoor de toezending van materiaal vanuit het buitenland niet vlot doorstroomde. In samenwerking met de bibliotheek van het Koninklijk Penningkabinet zijn maatregelen genomen om daar verbetering in te brengen. Met de hulp van de nieuwe redacteur, dr H.A. Groenendijk, zal "Muntennieuws" dan ook snel nieuw leven worden ingeblazen. Vanwege de groeiende belangstelling onder numismaten voor papiergeld, prijst de redactie zich gelukkig dat in de loop van dit jaar ook begonnen kon worden met "Bankbiljettennieuws"; deze rubriek wordt verzorgd door de heer E. van der Kam, medewerker van De Nederlandsche Bank.

Er staan *De Beeldenaar* meer wijzigingen (lees: verbeteringen) te wachten. Door problemen met de uitgave en productie van het blad werd in de afgelopen twee jaar vaak de geplande verschijningsdatum niet gehaald. Dat is vervelend voor de lezers en – zoals u in sommige annonces hebt kunnen lezen – voor de adverteerders. Over de maatregelen die zulke vertragingen in het vervolg moeten voorkomen en over de verdere plannen voor de toekomst, leest u hierna op pag. 204 in het bericht van Stichting De Beeldenaar.

Op de voorplaat:

Rembrandt (V.P.S. Esser, 1984):
VvPk-penning 1988-2.

De Beeldenaar wordt vernieuwd!

Voor iedere vereniging is de publicatie van haar blad een belangrijke functie. Dit blad vormt een bindende factor tussen de leden en geeft ieder lid de mogelijkheid zijn kennis met andere geïnteresseerden te delen. Het gaf het Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst dan ook grote zorg toen de uitgever van *De Beeldenaar* in een faillissement geraakte. De verenigingen werden hierdoor gedwongen een oplossing voor het uitgeverschap van hun tijdschrift te zoeken. Omdat *De Beeldenaar* ook het tijdschrift is waarin de medewerkers van het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet de meeste van hun kleinere artikelen publiceren, bracht het in gevaar komen van de continuïteit bij *De Beeldenaar* ook daar grote ongerustheid teweeg. Een eerste stap tot een oplossing werd genomen met de oprichting van de 'Stichting De Beeldenaar' op 16 mei 1989 bij notaris Moussault te Roelofsarendsveen. De oprichters waren bestuursleden van het Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst en een staf lid van het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. De doelstelling van de nieuwe stichting is 'het doen vervaardigen, uitgeven en verspreiden van publicaties op het gebied van de numismatiek en de penningkunst'. Omdat het uitgeven van een blad als *De Beeldenaar* vele facetten heeft, hadden de bestuursleden van de Stichting tijd nodig het vak te leren. Het jaar 1989 moet dan ook als een overgangsjaar beschouwd worden. Dankzij de goede zorg van de firma A-D Druk BV, de drukkerij die uit het faillissement van de Firma Vonk is overgebleven, is *De Beeldenaar* dit overgangsjaar zonder al te

grote problemen doorgekomen. Gaarne willen wij hierbij dan ook dank zeggen aan de directeur van dit bedrijf, de heer B.J. Scharloo en zijn directe medewerker de heer M. Lagerweij. Als afsluiting van deze fase van *De Beeldenaar* zal er begin volgend jaar een complete index gemaakt worden over de jaren 1977-1989, dus over de afgelopen dertien jaar.

Met ingang van het nieuwe jaar zullen vele zaken veranderen. We beginnen met een schone lei. *De Beeldenaar* zal vervaardigd worden bij een nieuwe drukker met behulp van een vormgever die zijn sporen in numismatische publikaties verdiend heeft. Door een nieuwe lay-out zal het uiterlijk van het blad veel aantrekkelijker worden, terwijl ook de leesbaarheid groter zal zijn. Deze verbeteringen kunnen doorgevoerd worden bij een gelijkblijvend abonnementsgeld! Tevens is het abonnementenbeheer gestroomlijnd. Adreswijzigingen dienen voortaan dus niet meer naar Zeist gestuurd te worden maar naar de Stichting De Beeldenaar.

Ook de adverteerders kunnen in de toekomst verzekerd zijn van een tijdige verschijning van ons tijdschrift; zij zullen persoonlijk aangeschreven worden zodra het nieuwe verschijningschema bekend is. Met de nieuwe drukker zijn goede afspraken gemaakt over de reservering van advertenties.

Allen die ons geholpen hebben in de moeilijke overgangsfase en begrip hebben getoond willen wij hartelijk danken!

Het bestuur van de Stichting de Beeldenaar:
H. Gerritsen, C. van Hengel, H.W. Jacobi,
A. Koningsveld, M. Scharloo, N.A.J. Visser.

Een gelijkenis voorbij

door Geer Steijn

Inleiding

Het is nu een jaar geleden dat de leden van de Vereniging voor Penningkunst de Rembrandt-penning van Piet Esser ontvingen. Nog langer geleden reed ik vanuit Italië naar Frankrijk om de beloofde moeder-modellen op te halen. Piet Esser wilde nog iets aan de achterkant doen, zo had hij in de voorafgaande wintermaanden gezegd en zou in de zomer de penningen af hebben. Om de Vereniging een plezier te doen had hij besloten een vroege versie uit 1957 en een late uit 1989 ter beschikking te stellen. Bonkend tot op de assen

en zwaaiend met m'n auto vol met marmer beladen reed ik over het gebrekkige asfalt van de Dordogne en bereikte de oude tabaksboerderij waar Piet en Dora een groot deel van het jaar wonen en werken. Het was een leuk weerzien, maar er moest nog steeds 'iets' aan de penningen gebeuren.

Het zoeken naar dat 'iets' houdt Piet Esser vanaf 1956 bezig. Het heeft in de loop der jaren een maniakaal tintje gekregen en leidde tot ongeveer 600 verschillende varianten en staten van de Rembrandt-penning.¹ De Rembrandt-penning is in het leven van Piet Esser uitgegroeid tot een voorwerp waarin hij de allerhoogste eisen aan zichzelf stelde. Een eeuwig falen, een eeuwige on-

mogelijkheid om te verbeelden wat een kunstenaar in zijn hoofd heeft. De materie is het grote compromis ten opzichte van de geest. Dit streven, dit opnieuw pogen het artistieke niveau te verbeteren, heeft ertoe geleid dat de Rembrandt-penning zich niet tot één exemplaar heeft beperkt maar één grote stroom geworden is. Steeds moet er weer 'iets' aan veranderd worden voordat de penning de wereld ingaat. Deze strijd en stroom heeft de Rembrandt-penning tot een monument in de Nederlandse penningkunst gemaakt.

Voor Piet Esser speelt het resultaat van de vroegere varianten amper een rol, het gaat hem om het verder gaan, het ongrijpbare te zoeken en te pakken. De penning is vergroeid met zijn eigen leven en af en toe lijkt het erop dat hij zich met Rembrandt identificeert. In 1989 stopte Esser met de Rembrandt-penning omdat zijn ogen achteruit gingen: 'vol afschuw' zo verklaarde hij, 'ten opzichte van het resultaat.' Rembrandt zag er ouder uit dan hij ooit geworden is.

Om vanuit die Rembrandt-stroom twee exemplaren te kiezen was heel moeilijk. Piet Esser kon dat zelf nauwelijks, wel wist hij welke je niet moest kiezen. Wanneer je de foute koos betekende dat in Essers visie, dat je geen inzicht in kwaliteit had. Schoonheid heeft in het denken van Esser een absoluut niveau en laat zich rangschikken tot een enkel topwerk. Deel je dat gevoel dan ben je het waard zijn werk te bezitten.

Een plastic tasje gevuld met vroege Rembrandt-varianten en een kistje vol met de late Rembrandt hebben wekenlang uitgesteld op mijn atelier gelegen. Het waren er ongeveer tachtig. Christien Nijland, Theo van de Vathorst en ik hebben uren naar die miniatures, dat falen op het allerhoogste niveau getuurd. We hebben ervan genoten en het wonderlijke is dat we onafhankelijk van elkaar tot dezelfde keuze zijn gekomen. Beeldende kwaliteit is kennelijk objectiever dan menig een denkt.

Voor Esser was de keuze van de vroege Rembrandt een herontdekking. Hij kon het met onze keuze eens zijn, alleen moest er nog 'iets' aan de achterkant gebeuren.

De penning was nog te dik. In de zomer zou hij klaar zijn. We respecteerden die wens. De achterkant van de penning in de versie van 1957 liet een schetsmatige afbeelding van Rembrandt zien, geflankeerd door letters en cijfers. Plaats voor de 'D' was er niet. Het geheel straalt een spontaneiteit uit die bij een vroege versie hoort en qua voorstelling verwijst naar een tekening van Rembrandt.

Piet Esser keurde het schetsmatige karakter af.

En zo gebeurde het dat ik in de zomer van 1987 met een te zwaar beladen auto vanuit Italië naar

Frankrijk reed om de beloofde penningen op te halen. Weldra werd de sfeer ook zwaar. Er moest nog 'iets' aan gebeuren en het zag er naar uit dat het hele project voor de Vereniging niet door zou gaan. Een onweer kwam op, het bliksemde kort, na een gedonder over een weer klaarde de hemel op. Drie dagen later reed ik met twee moedermodellen naar het Noorden onder de voorwaarde dat Piet Esser tot de winter de tijd kreeg om in de resterende moedermodellen een kleinigheid op de achterzijde te veranderen.²

Eind oktober ging de telefoon: *Geer, ik heb nu zes prachtige exemplaren in klei afgedrukt, maar ik durf ze niet te bakken omdat er dauw op de heuvels ligt.* Vocht zou het risico van het kapotspringen tijdens het bakproces kunnen vergroten.

Piet Esser stelde hoge eisen aan zijn leerlingen niet minder hoge eisen aan zichzelf. Voor een generatie beeldhouwers die hij heeft opgeleid is de Rembrandt-penning een symbool geworden voor een hoog artistiek geweten en hooggestemde moraal, op zoek naar absolute kwaliteit als een haast te zware last voor een enkel mens te torsen.

In januari 1988 waren de zes moedermodellen klaar.

Rembrandt 1957 diameter 70 mm, derde variant.
Voorzijde:

De penning toont een naar rechts gewend gelaat. Een groot deel van de kraag is zichtbaar. Het fond speelt als achtergrond van de kop een ruime rol. De relatie achtergrond-voorstelling is een belangrijk facet in de penningkunst. Bij de latere Rembrandt-penningen is het fond teruggebracht tot een minimale toevoeging om tot de ronding van de penning te komen: belangrijk in zijn



vormbinding met de kop en om vanuit het hol/bol-principe een gelijkwaardige eenheid tot stand te brengen.

In mijn bezit heb ik de eerste Rembrandt-penning waarin nog duidelijk de klassieke opvatting van kop in relatie tot het fond zichtbaar is. Het fond is passief en fungeert als drager van de kop en de tekst. Opvallend is de schematische indeling van kop, kraag en hoed te zien.

In de versie van 1957 zien we hoe de kop zich tot de achtergrond verhoudt: het fond is de suggestie van ruimte.

Interessant is te constateren dat het fond geen rust kent maar zich wat nerveus geboetseerd voordoet. Overal zijn de vingerafdrukken van Esser zichtbaar. Een penning moet direkt vanuit de hand komen, zo is zijn opvatting. De penningen worden in was geboetseerd en heel nadrukkelijk voel je hoe de handpalm van Esser over Rembrandts haar gestreken heeft. Door deze werkwijze maakt Esser de penning dichtbij en tastbaar. Het schijnbaar snelle geboetseer geeft een virtuoos karakter aan dit portret.



Rembrandt is op oudere leeftijd weergegeven: Een stralend, lodderig oog en een ingevallen tandloze mond. De muts, het gezicht en de kraag: het zouden de grote componenten van de Rembrandt-stroom worden. In de vroege versie van 1957 hebben deze elementen een verhalend karakter. Als compositiële vormen zijn ze niet zo dwingend aanwezig als in de latere versies.

Achterzijde:

Oorspronkelijk was op de achterkant de figuur van Rembrandt afgebeeld, aan de linkerzijde geflankeerd door de tekst 'REMBRANDT' en aan de rechterzijde door het jaartal 1956 in Romeinse cij-



fers. Piet Esser heeft deze visie voor de verenigingspenning verworpen. Hij vond deze achterkant te anecdotisch te schetsmatig, waarmee hij de grootheid van Rembrandt te kort deed, voor de 'd' in het penningvlak was geen plaats. Hoewel voor deze beslissing alleen respect past moet gezegd worden, dat juist het schetsmatige karakter grote charme heeft, en zich in de beginstroom laat voegen waarin de Rembrandt-penning in 1957 verkeerde. *Als ik in 1957 beseft had dat ik in 1984 nog met Rembrandt bezig zou zijn, was ik er nooit aan begonnen.*

Vanuit het besef dat een bronsgietsel de eeuwigheid in gaat en onder zoveel mensen verspreid wordt, heeft Esser er toe gebracht om voor het zeer fraaie maar later ontstane, calligrafische netwerk, waar in de naam van Rembrandt gevangen zit, te kiezen.

De dubbele driedeling: drie regels met op elke re-



gel drie letters, gaat prachtig in het penningvlak over en kan als kenmerkend voorbeeld beschouwd worden hoe Esser over een achterkant van een penning denkt: tekst als beeld, in een sterke licht/donker-werking.

De vroege penningen, zoals die uit het plastic tasje te voorschijn kwamen, zijn veel groter dan de latere versies. In de latere penningen concentreert Esser zich meer op het gelaat van Rembrandt. De hoed en de kraag zouden een heel andere, meer monumentale functie krijgen. Esser keert niet meer terug naar de maat van de penning uit 1957.

Rembrandt 1984 diameter 55 mm, vijftiende variant

Voorzijde

Het merendeel van de Rembrandt-stroom laat een naar rechts gewend portret zien, zo ook die van 1989. In de stroom der jaren komen enkele varianten voor die een Rembrandt naar links gewend tonen.

De eerste indruk is die van een grilligheid, van heftige vorm-ingrepen tegenover een milde gelaatsuitdrukking. Er wordt niet meer gezocht naar een uiterlijke gelijkenis, veeleer om wat Rembrandt is: een schilder van licht en donker. Ook deze voorzijde is uit drie elementen opgebouwd: muts, gelaat en kraag. In de 1957-versie mochten we een meer verhalende functie van deze drie elementen constateren. In de late 1984 versie is de eenheid van al die vormen veel hechter en vreemder geworden. De rand van de muts is als het ware tot een horizon in een vreemd landschap geboetseerd. De penning is ovaler van vorm geworden en te samen met het horizontale van de muts versterkt dit de kijkrichting van Rembrandt. De heftige aanwezigheid van de



kraag onder het achterhoofd verheft deze expressie van het kijken. De snor is vrij lang tot bijna op het oor doorgetrokken zodat ook in het gezicht een horizontaal vormelement aanwezig is. Op een prachtige, vanzelfsprekende manier gaan de muts en de kraag in de penningrand over. Het fond speelt bij het profiel rechts op de penning een bescheiden rol, bij het achterhoofd nauwelijks. Op zeer heftige wijze, d.w.z. door een sterke hol/bol-werking met grote diepteverschillen, ontstaat de licht/donker-werking links op de penning.

Diagonalen leggen verbindingen over de gehele penning. Het oog vindt zijn inleiding in de kraag zoals het oor op de richting achterhoofd-voorkant-kraag ligt.

Opvallend is te zien dat Piet Esser het oor als rudiment aanwezig laat zijn. Het oor heeft zijn plaats in de penning gevonden maar wordt als mooie en gecompliceerde vorm opgeofferd, zelfs gemaltraitieerd enerzijds om de heftigheid en de grilligheid van de penning te vergroten anderzijds om met de fraai geboetseerde voorkant van het gezicht: oog, neus, mond en kin, te contrasteren. In vele Rembrandt-varianten is de kraag 3/4 geboetseerd d.w.z. dat je zowel een stuk van de zijkant als van de voorkant ervaart. Door op deze wijze de kraag te boetseren lijkt het of het hoofd de penning indraait. Een prachtige samenhang van vorm en expressie: hoe heftiger de vorm zich losmaakt van het fond des te meer draait het hoofd qua expressie het fond in.

Achterzijde

Geen mooi kalligrafisch vlechtwerk van letters of een afbeelding van Rembrandt siert de achterkant. De 'R' is bij sommige van de Verenigingspenningen liggend bij andere staand, als minimale kern in de achterkant geboetseerd, en is uitgegroeid tot een haast mythisch teken. Hoe simpel dit teken ook moge zijn, ook deze visie is ontstaan vanuit het verhalende. De 'R' is tot een ondersteunend beeld van de voorkant ontwikkeld. Hoe die weg is geweest kunnen we aan de hand van verschillende achterkanten zien. In de eerste achterkant zien we nog een overdadigheid zoals eerder in dit artikel besproken werd – voor de 'D' was geen plaats. Ook hier constateren we een klassieke ontwikkeling n.l. een groei vanuit een virtueuze veelheid naar een enkelvoudige kern-achtigheid.

De figuur Rembrandt maakt plaats voor de 'R' links op het vlak waaraan in Romeinse cijfers het getal 56 is toegevoegd. De belangrijke stap was de eenheid van het vormidroom: de beeldinformatie bestond nu geheel uit letters. Belangrijk is te zien dat de belettering niet geboetseerd wordt. Het fond wordt zodanig onder handen genomen



dat de belettering vanzelf ontstaat. Een bepaald volume ontstaat door de omgeving weg te halen. Fraai sporen de vingers door het penningvlak. In de latere varianten wordt de achterkant tot een enkele 'r' gereduceerd. De ingreep om tot de r te komen laat zich duidelijk aflezen. De vingersporen zijn heftiger aanwezig en verlenen aan het totaal een picturaal karakter. De 'r' is geabstraheerd tot een monumentale vorm en gaat een eigen leven leiden: Esser heeft er voor gekozen om in enkele moedermodellen de r liggend ten opzichte van de voorkant te plaatsen. De r krijgt hiermee een horizontale werking en verliest haast zijn betekenis, maar versterkt de ovale richting van de penning en vindt zijn vormrijm in de muts en kraag aan de voorzijde.

Een gelijkenis voorbij

In een enkel geval signeert Esser zijn penningen met Es. In de 1984-Rembrandt treffen we die niet aan. In de 1957-versie vinden we een rudiment van de Es op de plek achter de kraag en



onder het haar. De Rembrandt-stroom van 1956 tot aan 1984 laat een grote verdieping en vrijheid zien. Rembrandt is van een historische figuur tot een metafoor van Essers opvatting over de penningkunst uitgegroeid. De Vereniging mag zich gelukkig prijzen dat deze twee penningen in haar collectie zijn opgenomen.

Noten

1. Piet Esser onderscheidt varianten en staten zoals een boom een stam en zijtakken heeft.
2. De penning is volgens het zandprocédé bij de familie Binder in Haarlem gegoten. Om het productieproces optimaal te laten verlopen beschikt de gieter het liefst over zes moedermodellen die hij in één zandkast kan afvormen.
3. Vanuit het negatief van de grotere penning heeft Esser een deelafdruk gemaakt waardoor de penning kleiner geworden is. Ik verwijs de lezer naar de appendix van J.N. VAN WESSEM *De Nederlandse penningkunst* ('s-Gravenhage 1988), uitgegeven bij de Staatsdrukkerij, waarin ik uitgebreid over de wisselwerking negatief-positief schrijf.

A. G. van der Dussen b.v.
(beëdigd taxateur in munten sinds 1975)

Hondstraat 5,
NL-6211 HW Maastricht.
Tel. 043.215.119
Fax 216.014

Wij danken U nogmaals voor
Uw belangstelling voor onze
veiling No. 12.

Zoals reeds vermeld, hopen wij
weer te veilen op
12, 13 en 14 maart 1990.

Indien U iets te veilen heeft
verzoeken wij U reeds
NU
contact met ons op te nemen.

Wij kunnen op allerlei gebied goede
losse inleveringen gebruiken.
Hele verzamelingen zijn
natuurlijk ook welkom.



Wij rekenen op U.

*Wist U dat wij ook bemiddelen
belangrijke stukken bij buitenlandse
veilingen onder te brengen?*

Penningen, ontworpen door Nederlandse sierkunstenaars in de periode 1897-1941, II

door Titus M. Eliëns

S. Jessurun de Mesquita

Toen in 1906 de Haagse bankiers Lissa en Kann hun eeuwfeest vierden, kreeg S. Jessurun de Mesquita (1868-1944) de opdracht om een plaquette ontwerpen.¹² (afb. 7). Jessurun de Mesquita, die



7: S. Jessurun de Mesquita, Eeuwfeest Lissa en Kann, 1906. Brons, 64 bij 52 mm, KB.

KB collectie Koninklijke Begeer bv, Zoetermeer
KHA collectie Koninklijk Huis-Archief, 's-Gravenhage
KPK collectie Rijksmuseum Het Koninklijk Penning-
kabinet, Leiden
PC particuliere collectie

zijn naam vooral te danken heeft aan zijn grafische oeuvre, is tot rond 1905 ook als sierkunstenaar werkzaam geweest. Hij was betrokken bij de oprichting van zowel 't Binnenhuis' als 'De Woning', twee belangrijke Amsterdamse interieurzaken uit het eerste kwart van deze eeuw. Het ontwerp van deze plaquette verradt de grafische belangstelling van de kunstenaar (afb. C).



C: S. Jessurun de Mesquita, *Houtsnede Maraboes*, rond 1910

Van dieptewerking is geen sprake, lijn en vlakverdeling vormen de belangrijkste elementen. De voorzijde toont het wapen van 's-Gravenhage, dat in een gestileerde decoratieve band is gevat, waarin een opschrift. Op de keerzijde is een stralende zon te zien en het zowel in het Hebreeuws als Nederlands gestelde opschrift 'Geloofd zij de eeuwige! Tot goed geluk met Gods hulp. Tot zegen en tot voorspoed'. Met deze tekst opende de oprichtingsakte, zoals die op 1 januari 1805 [!] was opgesteld, maar pas per 1 januari 1806 haar beslag kreeg.¹³ De afbeelding van de voorzijde werd eveneens gebruikt als voorplaat voor het gedenkboekje *Eene honderdjarige*, waaruit ten overvloede de zeer geslaagde grafische toepassing van het ontwerp blijkt.

J. Eissenloeffel

Het is opmerkelijk dat J. Eissenloeffel (1876-1957), die als sierkunstenaar vooral actief is geweest op het gebied van de (edel)smeedkunst, slechts twee ontwerpen voor penningen heeft gemaakt. Ook Eissenloeffel is werkzaam geweest voor 't Binnenhuis' en 'De Woning'. Van 1904 tot 1908 werden ontwerpen van zijn hand door Begeer te Utrecht uitgevoerd, in welke periode ook zijn eerste penning ontstond. Beide penningontwerpen vertonen nauwelijks of geen relatie met zijn voorwerpen in edele en onedele metalen die volgens de principes van de zo genoemde zakelijke of constructieve richting van de Nederlandse Art Nouveau-variant, de Nieuwe Kunst, vormgegeven zijn.

De penning uit 1907 voor de 'Vereeniging van verpleegden Nosokomos' laat op de voorzijde een stralend kruis zien met een dubbel omschrift tussen cirkels van parels, een versieringsmotief dat vage herinneringen oproept aan motieven die Eissenloeffel in deze periode in zijn (edel)smeedwerk gebruikte (afb. 8). De stempel van deze voorzijde is van J.A. Dal, voor de keerzijde, een lauwerkrans rondom een leeg veld, bedoeld voor een inscriptie, is gebruik gemaakt van een al bestaand ontwerp.¹⁴



8: J. Eissenloeffel (ontw.), J. Dal (grav.), *Vereeniging van verpleegden Nosokomos*, 1907. Brons, 37 mm, KB.

Uit 1934 is het ontwerp ter gelegenheid van het 40-jarige bestaan van de 'Algemeene Nederlandsche Bond van Arbeiders in het Bakkers, Chocolade en Suikerwerkbedrijf' (afb. 9). De voorzijde toont ons een arm met brandende fakkel, welke verwijst naar het opschrift 'Uw lichtend voorbeeld werd maats en Bond ten zegen'. De keerzijde draagt een monogram met omschrift.¹⁵



9: J. Eissenloeffel, 40-jarig bestaan *Algemeene Nederlandsche Bond van Arbeiders in het Bakkers, Chocolade en Suikerwerkbedrijf*, 1934. Goud, 22 mm, KB.

Th. Molkenboer

Het enige penningontwerp van Th. Molkenboer (1871-1920) is van 1907 voor de 'Nederlandsche Bond van Vereenigingen voor den Handeldrijven-



10: Th. Molkenboer, *Nederlandsche Bond van Vereenigingen voor den Handeldrijvenden en Industrieëlen Middenstand*, 1907. Brons, 50 mm, KB.

den en Industrieëlen Middenstand'¹⁶ (afb. 10). Molkenboer heeft zich als sierkunstenaar onder meer beziggehouden met lijstwerk, boekontwerpen en affiches. Van 1901 tot 1904 ontwierp hij keramiek voor de Faience en Tegelfabriek 'Holland' te Utrecht.

In zijn ontwerp voor deze penning heeft Molkenboer zich weloverwogen gevoegd naar de eisen die een penning stelt. De plastisch vormgegeven voorzijde laat een vrouwenfiguur zien, die boven haar hoofd een krans houdt, welke op een harmonieuze wijze de cirkelvorm van de penning herhaalt. Deze krans geeft niet alleen diepte aan het ontwerp, maar vormt ook het verbindende element tussen de arbeidende man links, symbool van de industrie, en de god Mercurius als symbool van de handel rechts. De keerzijde heeft een schild met een leeg veld, waarop een inscriptie kan worden aangebracht, binnen een lauwerkrans.¹⁷ Voor deze zijde is hoogstwaarschijnlijk gebruik gemaakt van een bestaand model.

G. Rietveld

Architect, meubelmaker en ontwerper G. Rietveld (1888-1964) is na zijn opleiding aan de Stedelijke Avondschool voor Kunstindustriëel Onderwijs te

Utrecht en de cursus die hij bij de Utrechtse architect P. Klaarhamer (1874-1954) volgde, vanaf 1909 enige jaren bij Begeer te Utrecht werkzaam geweest.

Hij heeft voor Begeer van in elk geval twee penningen de keerzijden ontworpen. In 1909 maakte hij het ontwerp voor de keerzijde van de aan mr. J. van Heukelom opgedragen penning, bestaande uit diens wapen en een omschrift.¹⁸ De voorzijde is een modelé van P. Pander (afb. 11). De penning ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag in 1911 van mevrouw S. van Haaften – van Eik draagt op de keerzijde het door Rietveld ontworpen alliantiewapen van de beide families en



11: G. Rietveld, vz. P. Pander, mr. J. van Heukelom, 1909. Brons, 75 mm, KB.

een omschrift.¹⁹ De voorzijde is door T. Dupuis gemodelleerd (afb. 12).

Het is opmerkelijk dat de beide keerzijden gesig-neerd zijn met 'C.J. Begeer Utrecht', respectieve-lijk 'Begeer', terwijl de voorzijden wel de signa-tuur van hun ontwerpers dragen. De reden van het anonieme auteurschap van Rietveld zou kun-nen liggen in het feit dat hij zich toen bij Begeer in een soort opleidingsfase bevond. De makers die de voorzijden signeerden, P. Pander (1864-1919) en T. Dupuis (1877-1937), hadden in elk geval bij Begeer al een zekere naam verworven. Twee penningen uit 1910 en 1911 brengen ons op een ander probleem. Deze penningen zijn door

Zwierzina toegeschreven aan C.J.A. Begeer.²⁰

Maar in een exemplaar van *Een Eeuw Edelsmeedkunst 1835-1935* dat heeft toebehoord aan Cornelis Begeer, heeft deze laatste bij de af-gebeelde penningen de aantekening 'arch. Riet-veld' gemaakt.²¹ Volgens Zwierzina is het *modèle* van C.J.A. Begeer, hetgeen zou kunnen beteke-nen dat de annotatie van Cornelis Begeer juist is, zeker gezien in het licht van het feit dat Cornelis Begeer en Rietveld elkaar gekend hebben.²² Hier-bij zouden ook de overwegingen kunnen worden betrokken, die bij de twee hiervoor behandelde penningen zijn gemaakt. Het feit dat Zwierzina de begrippen 'modelleren' en 'ontwerpen' soms in dezelfde betekenis hanteert, maakt echter dat naast de andere onzekerheden de juistheid van de door Cornelis Begeer gemaakte aantekening ter discussie zal blijven.

C.J. van der Hoef

Als sierkunstenaar heeft C.J. van der Hoef (1875-1933) de zakelijke of constructieve richting van de Nieuwe Kunst op keramisch gebied vorm-gegeven. Rond 1900 was hij werkzaam voor 'Amstelhoek', hij was betrokken bij 't Binnen-huis' en 'De Woning' en ontwierp voor verschil-lende aardewerkfabrieken, zoals voor 'Zuid-Holland' te Gouda en 'Haga' in Purmerend. Op zijn naam staan ook ontwerpen voor sluitzegels, affiches en ander grafisch werk.²³ In de periode van 1909 tot zijn dood in 1933 was Van der Hoef werkzaam voor Begeer, gedurende welke tijd hij ongeveer 135 penningen heeft ontworpen en zelf uitgevoerd.²⁴ Van 1923 tot circa 1930 heeft hij ook voor Gero gewerkt. Ontwerpen van penningen voor deze fabriek zijn echter niet be-kend.²⁵ Daarnaast is hij werkzaam geweest voor 's Rijks Munt te Utrecht.²⁶

Van der Hoef wordt terecht gezien als de 'ver-nieuwer van de Nederlandse penningkunst'.²⁷ Hij heeft een zeer belangrijke impuls gegeven aan de herleving van dit raakvlak van beeldende en toe-gepaste kunst in Nederland. Zijn oeuvre is niet alleen kwantitatief groot, maar ook kwalitatief hoog. In het hierna volgende zullen enige van zijn ontwerpen exemplarisch behandeld worden. Eén van zijn eerste prestaties is de penning uit 1912 van de 'Nederlandsch-Belgische Vereniging van Vrienden van de Medaille als Kunstwerk'.²⁸ (afb. 13). Zwierzina spreekt van 'deze merkwaard-ige penning', die hij als 'de eersteling op pen-ningsgebied van Chr.J. van der Hoef, althans uit een kunst oogpunt' beschouwt.²⁹ Hij noemt de penning 'merkwaardig', omdat hij deze als resul-taat ziet van een in het vak doorkneed medail-leur, die de eisen kent welke een penning stelt: het vervatten van een idee, die symbolisch wordt uitgedrukt. De penning stelt Nederland voor, ge-



12: G. Rietveld, vz. T. Dupuis, 70e verjaardag S. van Haften-van Eik, 1911. Brons, 100 mm, KB.



13: C.J. van der Hoef, *Nederlandsch-Belgische Vereeniging van Vrienden van de Medaille als Kunstwerk*, 1912. Zilver, 65 mm, KPK.

personifieerd door land en water. De voorzijde laat het land zien, weergegeven door vijf uit een tulpenbol 'als in reidans' voortkomende meisjes tegen een achtergrond van bloeiende tulpen. Het water wordt op de keerzijde weergegeven als een zeemeermin die zich uit het water verheft. De omschriften zijn van R. Roland Holst (1869-1938).

Ter gelegenheid van het eeuwfeest van Nederlands onafhankelijkheid in 1913 werd een penning geslagen, die uit drie verschillende zijden kon worden samengesteld.³⁰ (afb. 14). Zijde A laat een engel met banderol zien, waarop de tekst 'onafhankelijkheid', zijde B de zee-god Neptunus en de handelsgod Mercurius als personificaties van een vrije en voorspoedige zeehandel en een omschrift. De Nederlandse maagd op een troon



14: C.J. van der Hoef, *Eeuwfeest Nederlandse onafhankelijkheid*, 1913. Zilver, 70 mm, KPK.

met aan haar voeten de personificaties van Oosten en West-Indië en rondom de troon elf gehelmde vrouwen met de wapens van de elf provincies, is op de zijde C afgebeeld, welke eveneens een omschrift draagt. Zowel deze penning als die uit 1912 laten zien dat de figuren zich in hun houding op harmonieuze wijze voegen in de ronde vorm van de penning, waarbij de achtergrond op een horror vacui-achtige wijze is versierd. Dit gaat echter geenszins ten koste van de leesbaarheid van de penning, noch vervalt de voorstelling tot een 'prentje in metaal'. Er is sprake van een geordende en overzichtelijke opbouw van het vlak, waarin de voorstelling enigszins gestileerd is aangebracht.

De steunpenning voor beeldende kunstenaars van 1914 laat een ontwikkeling zien naar een meer rustige en beheerste vlakverdeling, die zich geleidelijk

delijkaan losmaakt van de aan het begin van de eeuw zo kenmerkende Nieuwe Kunst-vormgeving³¹ (afb. 15). Op de voorzijde is een vrouwenfiguur als personificatie van de kunst weergegeven, die in haar bewegingen wordt gehinderd door doornen. De keerzijde draagt het wapen van de kunst met erboven een gevleugelde ossekop, het symbool van Sint Lucas, de patroonheilige van de beeldende kunstenaars, en een omschrift.

Een stap verder gaat de penning ter gelegenheid van de in 1919 te Utrecht gehouden derde Nederlandse Jaarbeurs³² (afb. 16). Op de voorzijde zijn arbeid en techniek symbolisch weergegeven, terwijl de keerzijde een Minervakop laat zien, hier in de hoedanigheid van beschermster van ambacht en handwerk.



15: C.J. van der Hoef, Steunpenning beeldende kunstenaars, 1914. Zilver, 65 mm, KPK.

16: C.J. van der Hoef, Derde Nederlandse Jaarbeurs, 1919. Brons, 64 mm, KPK.

Uit 1922 is de penning voor de Nederlandsche Gist & Spiritusfabriek te Delft³³ (afb. 17). Deze in 1868 opgerichte fabriek kreeg in 1884 als dochteronderneming de Nederlandsche Oliefabriek, later tot Calvé omgedoopt, die bekend staat om zijn samenwerking met kunstenaars. De voorzijde laat het wapen van de stad zien met daarachter het Mercuriussymbool. Op de achtergrond zien we de stad Delft met onder meer de Gist & Spiritusfabriek. Op de keerzijde zijn gestileerd het graan, waaruit spiritus wordt gedistilleerd, en gistplanten afgebeeld met een onderschrift. De ruimte, die onder de planten is vrijgelaten, is bedoeld voor een opschrift. Hierover schreef Zwierzina: ...zelden [heb ik] een voor opschrift bestemde ruimte op een penning fraaier omlijst [gezien]'.³⁴



17: C.J. van der Hoef, Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek te Delft, 1922. Zilver, 65 mm, KB.

Krachtig gemodelleerd en als het ware vergroeid met het penningvlak zelf is de arend, die is afgebeeld op de voorzijde van de penning ter herinnering aan de eerste passagiersvlucht van Nederland naar Nederlands-Indië in 1927³⁵ (afb. 18). De keerzijde draagt een opschrift in dezelfde krachtige stijl. Deze penning is exemplarisch voor het latere werk van Van der Hoef, waarin het reliëf als licht- en schaduwwerking wordt opgevat. Niet ten onrechte wordt hij gezien als een kunstenaar die ziende 'tast' en een colorist van plastiek is.³⁶



18: C.J. van der Hoef, Eerste passagiersvlucht Nederlands-Nederlands Indië, 1927. Brons, 115 mm, KB.

A. Molkenboer

Als sierkunstenaar heeft A. Molkenboer (1872-1960), de broer van Th. Molkenboer, zich vooral beziggehouden met het ontwerpen van affiches, kostuums en decors voor het toneel en met de monumentale kunst: mozaïeken, wandschilderingen en de glasschilderkunst.

Uit 1913 is zijn penning voor de Hollandsche Stoombootmaatschappij.³⁷ De voorzijde is door Van der Hoef gemodelleerd, terwijl de keerzijde van de hand van Van Goor is (afb. 19). De voorzijde toont ons de handelsgod Mercurius, die een scheepje in beweging zet, en draagt een opschrift binnen een randversiering van dolfijnen. De keerzijde is voorzien van een opschrift, dat in een cartouche van golven en dolfijnen is bevat. Het ontwerp van de voorzijde heeft Molkenboer in 1919 ook gebruikt voor een sluitzegel uit de serie 'Oorlog en Vrede'.



19: A. Molkenboer (ontw.), vz. Van der Hoef (mod.), kz. Van Goor (mod.), Hollandsche Stoombootmaatschappij, 1913. Zilver, 49 mm, KPK.

Zijn tweede en laatste opdracht voor een penning was het ontwerpen van de keerzijde van de penning die vervaardigd werd ter gelegenheid van het

40-jarige regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in 1938.³⁸ Vergelijken we deze door Van Goor gemodelleerde penning, waarvan de keerzijde een afbeelding draagt van de vogel Garoeda, die in zijn klauwen het wapen van 's-Gravenhage houdt, en een omschrift, met die van 1913, dan blijkt deze laatste van een grotere originaliteit en artisticeit te getuigen.

P.A.H. Hofman

De sierkunstenaar P.A.H. Hofman (1885-1965) is bekend vanwege zijn werkzaamheden als glazenier, maar hij heeft ook affiches, ex-libris, boekbanden en ander toegepast werk gemaakt. Van zijn hand bestaan een tweetal penningen. In 1925 ontwierp hij zijn eerste penning voor het Koninklijk Nederlandsch Gymnastiek Verbond, waarvan het modelé van de hand van E. Hüttl is³⁹ (afb. 20). Geheel in de stijl van de figuren die hij in zijn glas in lood-werk toepast, zijn op de voorzijde een Griekse wijsgeer en een leerling weergegeven. Zeer karakteristiek voor het oeuvre van

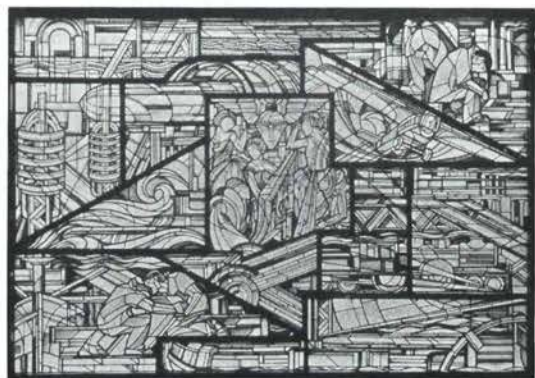


20: P.A.H. Hofman (ontw.), E. Hüttl (mod.), Koninklijk Nederlandsch Gymnastiek Verbond, 1925. Zilver, 49 mm, PC.

Hofman is de manier waarop de armen en handen zijn geplaatst. In de bovenrand staat de Griekse wijsgerige spreuk 'kalos kai agathos' (schoon en goed). De keerzijde is glad.⁴⁰ Evenals Van der Hoef heeft Hofman ter gelegenheid van de eerste passagiersvlucht naar Nederlands Indië een penning ontworpen, die echter een geheel andere benadering laat zien dan het exemplaar van Van der Hoef⁴¹ (afb. 21). Hofman heeft zijn taak twee-dimensionaal opgevat en sluit in dit ontwerp aan bij zijn ontwerpen voor boekbanden en glas in lood (afb. D). De wijze waarop de voorstelling door lijnen wordt begrensd, is typerend voor veel van zijn boekomslagen. De typografie van de opschriften van beide



21: P.A.H. Hofman, *Eerste passagiersvlucht Nederland-Nederlands Indië, 1927*. Zilver, 124 bij 104 mm, KB.



D: P.A.H. Hofman, *Glas in lood raam voor de Bijenkorf Den Haag, 1926*.

penningen is sterk verwant en laat de vormtaal van de Amsterdamse School zien.

L. Kalff

Toen op 11 maart 1927 het eerste radiogesprek tussen Nederland en Nederlands Indië tot stand kwam, was dat voor de gemeente Eindhoven aanleiding om 'ter uitdrukking van haar bewondering' aan de directie van Philips een herinneringspenning aan te bieden⁴² (afb. 22). Deze penning werd ontworpen door L. Kalff (1897-1976) die als artistiek leider bij de reclame-afdeling van Philips werkzaam was. Hij heeft zich niet alleen beziggehouden met het ontwerpen van reclamemateriaal, maar was ook in belangrijke mate verantwoordelijk voor de vormgeving van de radio. Zijn ontwerp voor de voorzijde van de penning doet kinderlijk onhandig en stereotype aan. In het midden is een Javaanse vrouw weergegeven,



22: L. Kalff, *Eerste radiogesprek Nederland-Nederlands Indië, 1927*. Brons, 115 mm, KB.

die links door een molen en rechts door palmbomen wordt geflankeerd en omgeven wordt door gestileerde geluidsgolven. De rand en keerzijde dragen een op- en omschrift. Ondanks de bijna amateuristische uitvoering van dit ontwerp sluit het aan bij het karakter van het reclamemateriaal dat Kalff in deze periode voor Philips ontwierp.

C. Ehrlich

Van 1927 tot 1960 is C. Ehrlich (geb. 1903) ontwerpster bij Van Kempen en Begeer geweest. Daarvoor was zij assistente van J. Hoffmann (1870-1956) te Wenen, bij wie zij ook haar opleiding heeft genoten. Het is opvallend dat zij in de lange periode dat zij bij Van Kempen en Begeer

werkzaam was slechts twee penningen ontworpen heeft. Misschien valt dit te verklaren uit het feit dat de medailleur-modelleur J.J. van Goor gedurende grotendeels dezelfde periode bij Van Kempen en Begeer werkte en verantwoordelijk is geweest voor het merendeel der penningen.⁴³

Beide door Ehrlich ontworpen penningen dateren van 1928, zij was toen net een jaar bij de fabriek werkzaam. Wellicht paste de opdracht binnen het kader van een algehele vorming in de fabriek. Hoewel het ontwerpen van deze penningen voor Ehrlich dus een incidentele gebeurtenis is geweest, getuigen beide penningen toch van een zekere vaardigheid op dit gebied. De voorzijde van de door R. Köhler uitgevoerde penning ter gelegenheid van het 50-jarig huwelijk van J.C. Sweys en H.C. Tetterode is voorzien van het alliantiewapen van het echtpaar, dat opvalt door zijn sobere en gestileerde weergave, zeker als men deze vergelijkt met de door Rietveld ontworpen keerzijde van afb. 12.⁴⁴ (afb. 23). De keerzijde draagt een opschrift. Op geheel eigen wijze heeft Ehrlich



23: C. Ehrlich (ontw.), R. Köhler (mod.), 50-jarig huwelijksfeest J.C. Sweys en H.C. Tetterode, 1928. Brons, 58 mm, KB.

een traditioneel thema vernieuwend opgevat. De penning vanwege de tachtigste verjaardag van W. Cool toont op de voorzijde diens portret, dat door J. van Goor is gemodelleerd⁴⁵ (afb. 24). De keerzijde draagt een opschrift, dat ontworpen is door Ehrlich en uitgevoerd door A. Buttler.



24: C. Ehrlich (ontw. kz.), Van Goor (ontw. en mod. vz.), A. Buttler (mod. kz.), 80e verjaardag W. Cool, 1928. Brons, 85 mm, KB.

J. Jongert

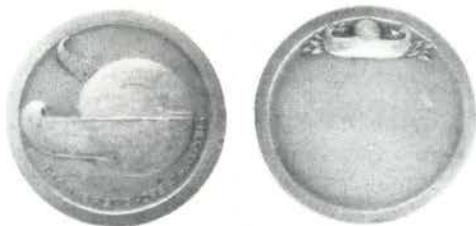
Sierkunstenaar J. Jongert (1883-1942), die vooral bekend is vanwege zijn reclamegrafiek, heeft eveneens twee penningen ontworpen. Dit deed hij voor de firma Van Nelle te Rotterdam, voor welke fabriek hij als hoofd van de reclameafdeling een complete huisstijl heeft vormgegeven.

Uit 1930 is zijn ontwerp dat aan de voorzijde de



25: J. Jongert, Van Nelle Fabriek Rotterdam, 1930. Brons, 60 mm, KB.

in dat jaar voltooide Van Nelle-fabriek van Brinkman en Van der Vlugt laat zien, reden waarom de penning gemaakt zal zijn⁴⁶ (afb. 25). De keerzijde toont twee arendskoppen boven de schetsmatig weergegeven fabriek. Hoewel Jongert reclamograficus in hart en nieren was, heeft hij deze penning met behoud van zijn verworvenheden op reclamegebied ontworpen, terwijl hij zich bovendien wist aan te passen aan de specifieke eisen die een penning stelt. Hij heeft het vooruitstrevende karakter van zijn typografische werk naar de penning toe weten te vertalen. Ook de penning uit 1931 voor de Rotterdamsche Football Club, die bestond uit personeel van de Van Nelle-Fabriek, is in al zijn eenvoud van een verrassende vormgeving⁴⁷ (afb. 26). De voorzijde laat een gevleugelde voetbal en onderschrift zien, de keerzijde een voetbal tussen lauwertakjes en lint boven een leeg veld, dat voor een inscriptie is bedoeld.



26: J. Jongert, Rotterdamsche Football Club, 1931. Brons, 28 mm, KB.

Tot besluit

Met uitzondering van de kunstenaar Van der Hoef, voor wie de penningkunst zijn specialisme is geworden, hebben alle hier besproken sierkunstenaars zich slechts incidenteel met het ontwerpen van penningen beziggehouden. De redenen om zich op het gebied van de penningkunst te begeven, zullen voor iedere kunstenaar verschillend zijn geweest. Onderzoek hiernaar heeft geen uitsluitsel gegeven. In sommige gevallen kunnen uit de relatie opdrachtgever-kunstenaar voorzichtige conclusies worden getrokken betreffende de mogelijke redenen van de totstandkoming van de opdracht. Zo is het niet opmerkelijk dat de joodse bankiers Lissa en Kann de joodse kunstenaar Jessurun de Mesquita de opdracht tot het ontwerpen van een gedenkpenning gaven. Dat Jongert als hoofd van de reclameafdeling van Van Nelle voor deze fabriek twee penningen heeft ontworpen is nog minder verbazingwekkend, aangezien hij bij alle artistieke activiteiten van Van Nelle betrokken werd. In andere gevallen zal de vraag van het waarom van de opdracht onbeantwoord moeten blijven.

Het incidenteel ontwerpen van penningen door sierkunstenaars past in de kunstenaarsgedachte, zoals die vanaf de eeuwwisseling vorm heeft gekregen. De sierkunstenaar was niet alleen op zoek naar een nieuwe vormgeving, maar ook experimenteerde hij op de vele verschillende terreinen van de kunst.

De overeenkomst van de door de kunstenaar ontworpen penningen met zijn overige werk is vaak groot. Of het nu om een boekillustratie of een penning gaat, de hand van de sierkunstenaar is meestal duidelijk herkenbaar. Een sprekend voorbeeld hiervan is Hofman, wiens penningen stilistisch gezien zeer verwant zijn aan zijn boekillustraties en glas in lood-oeuvre. Ook een kunstenaar als Lion Cachet blijkt in zijn penningontwerpen dezelfde principes te hebben gehanteerd als in zijn ex-libris en vlakversieringen. De hier behandelde en afgebeelde penningen laten echter zien dat dit in vele gevallen tot goede resultaten op het penningvlak heeft geleid.

Noten

12. ZWIERZINA I 645.
13. [J.H. KANN] *Eene honderdjarige*, (Den Haag 1906) 6.
14. ZWIERZINA I 759.
15. ZWIERZINA III 797.
16. ZWIERZINA I 780.
17. In 1909 is deze penning opnieuw geslagen, zij het met een iets gewijzigd opschrift en kleiner van formaat. Zie ZWIERZINA I 888.
18. ZWIERZINA I 868.
19. ZWIERZINA I 952.
20. ZWIERZINA I, 915 en 987/988. Beide penningen staan afgebeeld tegenover p. 184.
21. Vriendelijke mededeling van mevrouw A. Krekel-Aalberse. C.J.A. BEGEER / M.J. BRINKGREVE *Een Eeuw Edelsmedekunst 1835-1935*, ('s-Gravenhage 1935) afb. 139. Cornelis Begeer was de halfbroer van Carel J. A. Begeer en sinds 1896 medefirmant. Doordat hun verhouding in de loop der tijd verslechterde, begon Cornelis Begeer in 1903 in Utrecht voor zichzelf.
22. In F. BLESS *Rietveld* (Amsterdam 1982) 16 wordt gesteld dat Rietveld mogelijk ook voor Cornelis Begeer werkte, voordat hij in 1917 zijn eigen bedrijf begon. Bovendien heeft Rietveld in 1919 de zaak van Cornelis Begeer aan de Oude Kerkhof 27 te Utrecht verbouwd.
23. R.W.P. DE VRIES JR./W.K.F. ZWIERZINA C.J. van der Hoef, beeldhouwer, sierkunstenaar en medailleur, *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 35 (1925) 369-376.
24. L. VAN DER KROGT Van Kempen & Begeer *Industrie & Vormgeving in Nederland 1850-1950*, (Amsterdam 1985) p. 216 stelt dat Van der Hoef van 'circa 1910-circa 1930' bij Begeer werkzaam was. In ZWIERZINA I-III, wordt in 1909 al gesproken van een eerste penning-ontwerp door Van der Hoef, terwijl hij vanaf circa 1930 tot in zijn sterfjaar 1933, eveneens volgens ZWIERZINA, een groot aantal penningen ontworpen heeft.
25. Vriendelijke mededeling van S. Hartog, die een onderzoek naar het bedrijf Gero heeft gedaan.
26. Zie bijvoorbeeld *Muntverslag 1927*, p. 15 en *Muntverslag 1928*, p. 18.
27. N. ZON Chris van der Hoef Vernieuwer van de Nederlandse penningkunst *De Geuzenpenning* 5 (1955) 29-32.
28. ZWIERZINA I 1028. Deze vereniging is in 1901 opgericht om de belangstelling voor de penning te vergroten en werd in 1914 weer opgeheven. Sinds 1925 bestaat in Nederland de Vereniging voor Penningkunst die eenzelfde doelstelling nastreeft.
29. DE VRIES/ZWIERZINA (1925) 372-373.
30. ZWIERZINA I 1054-1056. De combinatie waaruit de penning kon worden samengesteld zijn AB, AC en BC. Deze penning is ook geslagen, met oog en ring, als draagpenning voor schoolkinderen, zie ZWIERZINA I 1057-1059.
31. ZWIERZINA I 1114.
32. ZWIERZINA I 1339. Overigens is de voorzijde van deze penning gelijk aan de voorzijde van de penning die door Van der Hoef is ontworpen ter gelegenheid van de tweede Nederlandse jaarbeurs in 1918, zie ZWIERZINA I 1290.
33. ZWIERZINA II 298.
34. DE VRIES/ZWIERZINA (1925) 374.
35. ZWIERZINA III 134.
36. M.J. BRINKGREVE Richtingen in de Nederlandsche penningkunst onzer dagen *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 37 (1927) 13-17. Tegenover Van der Hoef wordt de beeldhouwer/medailleur L. Bolle (1879-1942) gesteld, die 'tastend' ziet en een plastisch kunstenaar is.
37. ZWIERZINA I 1124.
38. Von Weiler 1183.
39. ZWIERZINA II 531-532. Overigens spreekt ZWIERZINA hier ten onrechte van T. Hofman.
40. Nr. 532 heeft in plaats van de Griekse spreuk het opschrift 'Koninklijk Nederlands Gymnastiek Verbond'. De voorzijde is in 1929 opnieuw gebruikt voor een penning, die geslagen werd voor de Kweekschool Instituut voor Lichamelijke Opvoeding in Den Haag, zie ZWIERZINA III 353.
41. ZWIERZINA III 135.
42. ZWIERZINA III 124.
43. Van Goor kwam in 1889 als leerling bij Begeer in dienst en was daar tot zijn dood in 1956 werkzaam. Ruim 350 penningen staan op zijn naam, zie A.C. VON WEILER De naam 'Begeer' in de Nederlandse penningkunst in de 19e en 20e eeuw *De Geuzenpenning* 18 (1968) 1-4.
44. ZWIERZINA III 202.
45. ZWIERZINA III 207.
46. ZWIERZINA III 486.
47. ZWIERZINA III 562.

Openbare veilingen
maandelijkse prijslijsten
incl. behaalde prijzen:
jaarabonnement 1.000 Bfr.

OUDHEID - MIDDELEEUWEN - MODERNE TIJDEN

JEAN ELSSEN N.V.

numismaat



TERVURENLAAN 65,
1040 BRUSSEL - BELGIË
TEL.: 09-3227346356
PCR.: 000-0831217-24

RIETDIJK bv

Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties

Voor inlichtingen:



Rietdijk bv
Noordeinde 41
2514 CC Den Haag
tel. 070-647831 (A. Lichtendahl)
telefax. 070-632893 en bij
tel. 08389-18064 (P. Willems) lid NVMH en
sinds 6 juli 1989 beëdigd taxateur in
munten en penningen



“Uw munten worden behandeld, alsof deze van onszelf zijn”.

Rietdijk bv

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Munthandel Verschoor
Merelsingel 12
3291 VH Strijen
 01854-1719



INKOOP - VERKOOP - TAXATIES - ADVIEZEN

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Koninkrijksmunten
Provinciaal
VOC + Nederlands-Indië
Europese munten

DE ZESDE SERIE IN DE UNIEKE KOLLEKTIE HISTORISCHE MUNTEN VAN CHINA
DE YUAN-DYNASTIE (1279-1368)

ONTDEK CHINA TEN TIJDE VAN MARCO POLO.

De veroveringen van Gengis Khan spreken zeer tot de verbeelding. Zijn machtig Mongoolse leger overrompelde op briesende paarden Azië en Oost-Europa. Zo maakt hij een groot deel van China aan zich belastingplichtig.

Maar het is Hu Bilie (of Choubilai) die de droom van zijn grootvader ten uitvoer brengt: de vereniging van het grootste Chinese Rijk aller tijden.

KULTUUR VERZACHT DE ZEDEN.

Getroffen door de indringende charme van de Chinese kultuur, maakt Hu Bilie Peking tot hoofdstad van zijn immense rijk en laat er een paleis voor zich bouwen. Van daaruit verruimt hij zijn blik op de wereld en op andere kulturen.

Als Marco Polo tijdens zijn wereldreizen in China belandt, krijgt hij een koninklijke ontvangst aan het Hof van Hu Bilie. Hij verblijft er 16 jaar lang als Mandarijn!

MARCO POLO.
 EEN UITZONDERLIJKE MUNT TEGEN
 SPECIALE VOORWAARDEN.



De Marco Polo munt is een uitgave van 1983. China gaf deze uit als eerbetoon aan de beroemde ontdekkingsreiziger. Zestien jaar lang leefde hij als eerste Europeaan als Mandarijn aan het Hof van Hu Bilie!

Wij reserveerden deze zeldzame munt voor u, want ze hoort thuis bij de meest waardevolle numismatische kollekties.



GENGIS KHAN
 De voorman van de Mongolen.

HU BILIE
 De eerste Mongools-Chinese Keizer.

GUAN HANQING
 De eerste Chinese toneelschrijver.

HAAL WAARDE-
 VOLLE CHINESE
 KUNST IN HUIS.

Deze munten zijn juweeltjes van Chinese kunst, dank zij de fijne Oosterse gravure en de perfecte muntslag. Door het uitzonderlijk hoge reliëf komen de fijne details nog beter tot hun recht.

GUO SHOUJING
 Ingenieur, astronoom, matema-
 ticus en hydrograaf.

HUANG DAO PO
 Uitvindster van het hydraulisch
 aangedreven spinnewiel.

MUNT KARAKTERISTIEKEN

GOUDEN MUNT 100 YUAN

Jaar van uitgifte	1989
Zuiver goudgehalte	916/1000
Diameter	23 mm
Gewicht van de munt	11,318 g
Goudgewicht	10,367 g
Zilvergewicht	0,951 g
Kwaliteit	"Proof"

Uitgifte wereldwijd
 25.000 ex.

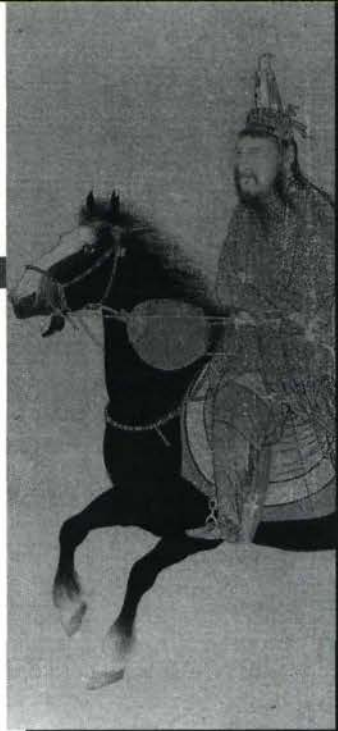
ZILVEREN MUNTEN 5 YUAN

Jaar van uitgifte	1989
Zuiver zilveragehalte	900/1000
Diameter	36 mm
Gewicht	22,22 g
Zilvergewicht	20,00 g
Kwaliteit	"Proof"

Uitgifte wereldwijd
 25.000 sets

Wenst u meer te weten over de munten van een kultuur die ook op ons een grote invloed heeft gehad?

Vraag dan vandaag nog vrijblijvend informatie aan met bijgaande bon.



DE HISTORISCHE MUNTEN VAN CHINA
In het spoor van de Geschiedenis

LAAT U ZEVEN MAAL BETOVEREN.

1. Alle munten uit deze historische verzameling zijn wettig betaalmiddel in China.
2. De fijne Chinese kunstgravure met uitzonderlijk hoog reliëf en de perfecte muntslag maken van deze reeks een juweeltje in uw verzameling.
3. De vormgeving van de afbeeldingen is gebaseerd op historische documenten.
4. De uiterst beperkte oplage en de grote vraag naar deze munten - vooral in het Verre Oosten - maakt van deze kollektie een waardevol bezit.
5. Een doorzichtige kapsule beschermt elk van de muntstukken die u worden gepresenteerd in een handgelakt verzameletui: de gouden apart, en de 4 zilveren samen.
6. Een genummerd certificaat van de Chinese Nationale Bank garandeert hun echtheid.
7. De meeste munten van de historische kollektie zijn nog verkrijgbaar.

EEN UNIEK MOOIE SERIE

Deze serie is de zesde uit een historische verzameling munten van China, jaarlijks vertellen één gouden en vier zilveren munten ons een hoofdstuk uit de bewogen Chinese Geschiedenis.

Wilt u de munten verzamelen van een cultuur die ook op ons een grote invloed heeft gehad? Dan bent u nog niet te laat, want enkele vroegere uitgaven zijn nog verkrijgbaar.

DE VORIGE SERIES:

- 1984 Keizer Qin Shi Huang en zijn terracotta krijgers (?-210 v.C.)
- 1985 Confucius (551-479 v.C.) en de grondleggers van de Chinese filosofie
- 1986 De Han-dynastie en haar grote uitvinders (206 v.C.-220 n.C.)
- 1987 De verfijning van de Tang-dynastie (618-907)

- 1988 De Song-dynastie en de Chinese kulturele renaissance (960-1279)
- 1989 De Mongoolse Yuan-dynastie in het grootste Chinese Rijk aller tijden (1279-1368)



AANVRAAGCOUPON

JA, ik wens meer informatie over de historische munten van China.

Ik heb al munten uit deze kollektie in mijn bezit: JA ☐ NEEN ☐

NAAM _____ M/V _____ VOORLETTERS _____

ADRES _____

POSTCODE _____ WOONPLAATS _____

Zend deze coupon terug naar:

E.D.J. van ROEKEL BV. - ANTWOORD NR 500 - 1400 VB BUSSUM

Schrijf voor meer informatie naar:

E.D.J. van ROEKEL b.v.

Antwoordnummer 500

1400 VB BUSSUM

Tel. 02159-48684



Spaar en Voorschotbank Surhuisterveen

Afdeling munten en edele metalen

MUNTEN - PENNINGEN BANKBILJETTEN

Inkoop / verkoop / gratis taxatie

(betaling: per kas, bank of giro)

Een bezoek aan ons
Munt en Penningkabinet
is de moeite waard.

Geopend van
maandag t/m vrijdag
van 12.00 tot 16.00 uur

Torenplein 7
9231 CG Surhuisterveen
Telefoon 05124 - 1925
Fax 05124 - 1047

Onbekend maakt onbemind

MUNTEN IN DE WERELD VAN DE ISLAM

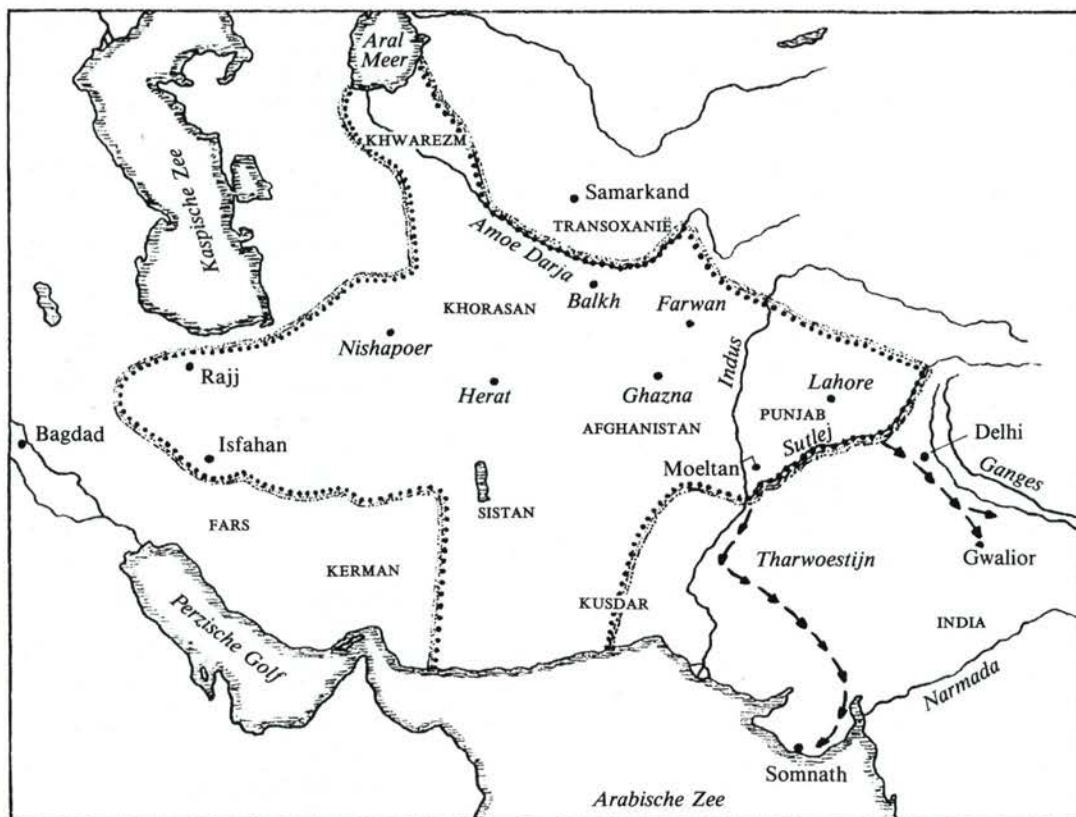
door L. Boezelijm

11. De Ghaznawiden brengen de Islam tot in India

Ten tijde van de overgang naar het tweede millennium van onze jaartelling had Mahmoed van Ghazna zich reeds stevig genesteld in Afghanistan en Khorasan. Hij was de bekendste uit de reeks heersers van de *Yamini-dynastie van Ghazna en Lahore* (beter bekend als de *Ghaznawiden*, AD 999-1186) en terecht, want onder zijn regering had hun rijk de grootste omvang. Zijn soldatenstaat oefende aantrekkingskracht uit op de *ghoezat*, de vrijwillige strijders voor het islamitische geloof in de grensgebieden; deze situatie bracht echter het gevaar met zich mee van een mogelijke rivaliteit tussen de verschillende legerafdelingen. Dit beseffend, organiseerde hij een groot aantal veldtochten, zowel met het doel gebiedsuitbreiding te bereiken als de schatkist te

vullen door middel van plundertochten. Hij stuurde hen alle richtingen uit en de successen volgden elkaar op: in 1003 werd Sistan ontnomen aan de laatste Saffaride Khalaf ibn Ahmed en onmiddellijk ingelijfd, de bewoners van het gebied Kusdar werden schatplichtig na een veldtocht in 1011, enz. Transoxanië liet hij in het bezit van de Turkse Karakhaniden, hoewel hij hen een verder opdringen naar het Zuiden belette door het gebied Khwarezm in 1017 te annexeren. Om verdere aanvallen uit die richting af te weren, kregen Turkse Oghoezen onder leiding van de familie Seldsjok een nederzetting toegewezen aan de zuidelijke oever van de Amoe Darja (Oxus). In Westelijke richting drong hij de daar regerende Boeijidenvorsten steeds verder terug: zo werd in 1029 Rajj nabij het latere Teheran ingenomen, waarna zijn macht zich uitstreckte tot het nog verder gelegen Kermanshah.

Dit alles zou overigens in het grote boek van de geschiedenis als een gebeurtenis van voorbijgaande aard beschreven worden, ware het niet dat Mahmoed van Ghazna in het bijzonder berucht werd met zijn plundertochten in India. Een mengeling van geloofsiijver en roofzucht deed hem tot zeventien maal toe het land ten Oosten van de



De omvang van het rijk der Ghaznawiden tijdens de beginperiode, ca AD 1030 (de munthuizen bevonden zich in de steden waarvan de naam hier cursief is weergegeven)

Indus binnentrekken; steeds zorgvuldig geplande militaire operaties, opdat zij ter plaatse zouden zijn op het moment van binnenhalen van de oogst. De thans nog helaas snel opvlammende haat tussen moslims en hindoes vindt zijn oorsprong in de raids van Mahmoed (zijn vader was er mee begonnen), hoewel toch ook gezegd moet worden dat hij de andersdenkenden na pacificatie van hun woongebied behoorlijk behandelde en zelfs Indiërs in zijn leger kon opnemen.

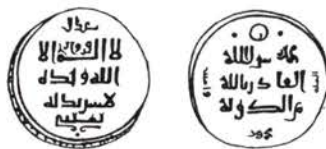
De militaire activiteiten in oostelijke richting waren begonnen met aanvallen op de gebieden, geregeerd door koning Jayapala uit de *Hindoe-Shahiya dynastie*, vaak kortweg de Shahi's genoemd. Zij beheersten het gebied rond Attock en Ohind, gelegen nabij de samenvloeiing van de Kaboelrivier en de Indus en Jayapala had dit belangrijke territorium uitgebreid door zich meester te maken van de vruchtbare vlakten van de Punjab (Panj-âb = vijf wateren, Vijfstromenland, zo genoemd naar de vijf grote rivieren aldaar). In het jaar 1000 versloeg Mahmoed zijn tegenstander, zodat N.W. India open kwam te liggen voor verdere invallen, die dan ook niet lang op zich lieten wachten. Na herhaalde aanvallen op het strategisch belangrijke Moeltan, werd in 1008 de Punjab leeggeplunderd; twee jaar later begonnen de invasies dieper India in, tegen de tempelsteden Mathura, Thanesar en Kanauj in de vlakten van de Jumna en de Ganges met als triest einde de verwoesting van het tempelcomplex van Somnath in 1026.

Als uitvloeisel van de Hindoeïstische geloofsbeleving waren de tempels – vaak zo groot dat we rustig kunnen spreken van tempelburchten – overladen met beelden van goden, Apsarases (nimfen), Yaksha's en Yakshini's (goedaardige demonen), enz.; door de zich ophopende gaven aan goud, zilver en edelstenen waren de tempelschatten aangegroeid tot enorme hoeveelheden. Ondanks wanhopig en soms werkelijk heldhaftig verzet waren de vorsten van de Chauhans (Chahamana's), Chalukya's, enz. niet in staat – mede door onderlinge verdeeldheid – zich de *mlechcha's* (= barbaren) van het lijf te houden: de krijgers van Mahmoed verwoestten in hun religieuze ijver alles wat in hun ogen te maken had met die verfoeilijke afgodendienst van de Hindoes en roofden mee wat los en vast zat, waarna zij zich zo snel mogelijk en duizenden slaven meevoerende, terugtrokken op hun uitvalsbases. Menige zucht van verlichting zal zijn geslaakt toen Mahmoed in 1030 stierf. Bijna ongelofelijk is het daarom ons Mahmoed voor te stellen als een bevorderaar van kunsten en wetenschappen; zelf een man zonder veel beschaving vleide het hem – wellicht juist om die reden – de schittering en de luister van het hof der Samaniden over te nemen

en dus waren voor de Karakhaniden gevluchte dichters en geleerden welkom. Zo kwam na Mahmoed's expeditie in Khwarezm (1017) mee in zijn gevolg *Aboe Raihan al-Biroeni*, één der grootste intellectuelen uit de Islamitische middeleeuwen met grote verdiensten op wis- en natuurkundig gebied. Op last van zijn gebiedsbeheerder bracht hij tien jaren in India door; zijn realistische waarnemingen van alles wat hij aldaar om zich heen opmerkte, bracht hij onder in zijn *Tahqiq-i-Hind*, een boekwerk waarvoor Indiase historici en andere geleerden nog heden ten dage uitermate dankbaar zijn.

Tot zover de achtergrondinformatie die we nodig hebben om ons een beeld te kunnen vormen van de wereld waarin de hierna te bespreken munten circuleerden.

Sultan Mahmoed is er in geslaagd het evenwicht te bewaren tussen de onderling zo verschillende Iraanse en Afghaans-Indische delen van zijn rijk; ook in de numismatiek was dit feit merkbaar door de uitgifte van "tweetalige" munten. Nu is trouwens de variatie in de muntslag van de Ghaznawiden opvallend groot, zowel in grootte van de muntstukken als in de daarop gebruikte teksten en lettervormen met hier en daar zelfs de aanblik verlevendigende versierinkjes. Deze dynastie heeft gemunt in goud, in zilver van snel verslechterend gehalte en koper; als we ons even beperken tot het zilver/biljoen, dan kennen we uit de begintijd nog de grote *multiple dirhems* en verder grote en kleinere stukken tot aan de minuscule zg. *fractional dirhems* van het Sind-type. Wellicht de thans nog gemakkelijkst verkrijgbare munt is de dirhem van het *Ghazna-Farwân type*, een stevig ongeveer 3 gram wegend muntje dat in de literatuur wordt beschreven als *yamini*. De reden van deze benaming wordt duidelijk als we een dergelijke munt (afb. 1) determineren; daarbij is het goed te weten dat Mahmoed in AH 389/AD 999 de titel *يمين الدولة* *yamin al-daula* ("Rechterhand van het rijk") had aangenomen en tevens dat hij de "kalief" al-Qadir erkende als geestelijk leider van de Islam.



Yamini, geslagen te Farwân in AH 401 (AD 1010/11)

De voorzijde geeft onder het woordje 'adl (zoveel als "goed geld") de Kalima in drie regels; een beetje verstopt zien we op de eerste regel hiervan in kleine lettertjes de naam van de muntplaats

Farwán فروان . Met een extra krul versierd staat dan op de onderste regel يميني (= yamini, "van de rechterhand"). De muntplaatjes van ongeveer 19 mm waren bijna altijd net iets te klein voor het stempel, zodat het omschrift met daarin de jaartalaanduiding of is weggevallen of weggesleten.

De keerzijde laat pas duidelijk weten met wie we te maken hebben, want hier wordt vermeld:

Mohammed rasool Allah
al-Qadir billah
yamin al-daula
Mahmoed

Links en rechts in kleine lettertjes وامين wa-amin الملة al-milla, hetgeen zoveel betekent als "Behoeder van het Geloof". De karakteristieke, nogal opvallende cirkel tussen de twee punten moet worden gezien als een ornament.



Een typische 'vroeg' yamini met 'muntteken'? S op de voorzijde (voorzijde: Kalima in drie regels / al-Qadir billah / yamini) (keerzijde: Li'llah / Mohammed rasool / Allah yamin al-dau / la wa-amin al-milla / Mahmoed)

Dit stuk is ook een yamini, maar van een geheel andere stijl. Muntplaats en jaartalaanduiding staan er niet (meer) op, maar op de voorzijde is bovenaan de letter س (=S) toegevoegd. Daar ook andere letters op die plaats voorkomen, vragen de kenners zich af of we hier van doen hebben met een munthuis- of muntatelieraanduiding – hoogst ongebruikelijk in de Islamitische numismatiek – dan wel een aanduiding van een bepaalde chronologische volgorde in de uitgaven. Gouden munten, dinars dus, zijn veel geslagen in de munthuizen van Ghazna, Herat en Nishapoer – kennelijk mede vanwege de optredende zilver-schaarste. Deze fors in gewicht schommelende stukken met variaties van 3,1 tot 4,3 gram noemen vaak Mahmoed niet rechtstreeks bij naam, maar bij zijn "laqabs" (titels) zoals het inmiddels bekende yamin al-daula; de gehele tekst moet dus eerst ontcijferd worden alvorens we zeker weten een dinar van Mahmoed onder ogen te hebben. De goudstukken zijn echter geslagen volgens een vast patroon, nl. op de voorzijde twee omschriften (binnenregel: bismillah, buitenregel: Koran XXX, 4 en 5) en op de keerzijde één, nl. Koran IX,33 "Second Symbol". In de velden op voor- en keerzijde zien we behalve uiteraard de beide

delen van de Kalima en de verwijzing naar al-Qadir soms de titels ولي امير المؤمنين ("Vriend van de Bevelhebber der Gelovigen") of ولي عهد ("Beschermer van het vertrouwen").



Iets heel bijzonders zijn de tweetalige munten, waarvan hier weer een voorbeeld. Uiteraard is dit stuk geslagen in India en wel in Mahmoedpoer (= stad van Mahmoed), het huidige Lahore.

De Arabische tekst in het veld van de voorzijde herbergt alweer een titel, nu: نظام الدين

Nizam al-din Richter van de Godsdienst

Verder zien we bovenaan en links weer al-Qadir

billah; het vaak niet meer leesbare omschrift betreft de bismillah met o.a. de naam van de muntplaats محمود پور. Dit schaarse type is alleen bekend van de jaren AH 418 en 419.

De teksten op de keerzijde zijn geheel in devanagari-karakters vermeld; dit devanagari (= "goddelijk schrift") is een volstrekt fonetische schriftsoort – ieder teken heeft slechts één waarde – die gebruikt wordt in het Sanskriet en in een aantal moderne Indische talen, zoals het Hindi, enz. De transliteratie en de vertaling van de Sanskriettekst in het veld luidt dan:

अव्यक्तमेक Avyaktameka
मुहम्मद मुहम्मदा a-
वतार नृप vatara nripa-
ति महमूद ti mahamuda

hetgeen betekent: "het onduidelijke duidelijk gemaakt, voorgehouden door Mohammed. Heer Mahmoed". Het omschrift heeft eenzelfde tekst als de bismillah, want er staat:

अव्यक्तीय नामे अयं टंकं तता महमूदपुर संवतो ४१८
Avyaktiya name ayam tankam hata mahamudpura samvati 418, dus: "In de naam van God werd deze tanka geslagen te Mahmoedpoer (in het) jaar 418".

Zoals reeds opgemerkt, kende de muntslag van de Ghaznawiden veel variatie: nog zo'n geheel afwijkend type vormen de biljoen munten die men in de literatuur de benaming "bull and horseman coinage" heeft meegegeven en de daarvan afgeleide "bull types". De reden voor deze naamgeving is duidelijk, want op de ene zijde is een lansier te paard afgebeeld, terwijl op de andere zijde een

liggende zeboe is te zien. Dit zo voor India karakteristieke dier, ook wel bultrund genaamd, heeft een opvallende nekbult die op de munten altijd duidelijk zichtbaar is. Het merkwaardige is dat dit type toen reeds eeuwen in gebruik was en ook nog lang na de Ghaznawiden in vaak zeer gedegenereerde vorm door vele dynastieën in omloop zou worden gebracht. De bull and horseman-munten in hun oorspronkelijke vorm dateren reeds van omstreeks AD 750, waarbij het voorbeeld van de lansier te paard zelfs nog verder teruggaat op de Indo-Scythen; het afbeelden van de zeboe is begrijpelijk wanneer men bedenkt dat het dier voor de Hindoes heilig is, temeer als men aanneemt dat eigenlijk de stier *Nandi*, het rijdier van de belangrijke Hindoe-godheid *Shiva*, is bedoeld. De op die zijde voorkomende tekst, geschreven in een Hindoe Sarada-schrift, verwijst niet naar een bepaalde vorst maar geeft de algemene titel *Spalapati Deva* (= zoveel als "Heer Bevelhebber").

Omstreeks 870 werden de Shahi's die deze munten in gebruik hadden, door de Saffariden meer naar het Oosten verdreven, waarna zij zich echter staande konden houden in de regio van Ohind aan de Indus in N.W. India. Waarschijnlijk is in die tijd de tekst vervangen door een Hindoe-versie van de titel, want sindsdien leest men *Sri Samanta Deva* ("Heer Vazal van God"). Mahmoed van Ghazna bracht hen uiteindelijk de definitieve nederlaag toe en dus zou men verwachten dat het met deze typen afgelopen zou zijn. Niets is minder waar, want nog één à twee eeuwen bleef dit type, zij het gedegenereerd qua stijl, in gebruik in de Punjab; zo algemeen voorkomend was deze munt, dat we nu zelfs nog niet eens alle uitgevende autoriteiten van weleer ken-

nen. Naar alle waarschijnlijkheid is het munthuis der Shahi-vorsten na de verovering door de Ghaznawiden gewoon doorgegaan met haar productie, want het *Samanta Deva*-type bleef eerst ongewijzigd. Pas later verdwijnt de "horseman" geheel uit beeld om plaats te maken voor lange en nauwelijks leesbare teksten; de zeboe blijft echter gehandhaafd op de qua zilvergehalte steeds verder achteruitgaande munten. Toen de dynastie in het midden van de 12e eeuw op haar laatste benen liep, sloeg de munt in Lahore nog steeds herkenbare b&h-typen in een al zeer roodkleurig biljoen; men ging ze toen als *jital* aanduiden. Ter verduidelijking schetsen van de drie besproken typen, nl. *Spalapati Deva*, een "echte" *Samanta Deva* en eenzelfde, maar nu uit de tijd van de Ghaznawiden.

Tot nu toe is alleen aandacht besteed aan *sultan* Mahmoed, maar de dynastie na hem heeft nog 14 andere heersers en een usurpator gekend, allen praktisch in vergetelheid geraakt. Tussen haakjes: Mahmoed was inderdaad de eerste Turkse "sultan", hoewel hij zich officieel steeds emir bleef noemen; het vleide hem echter wel als de oorspronkelijk abstracte aanduiding voor "islamitische regering of heerschappij" direkt op hem betrokken werd. Sindsdien is het de bekendste titel uit de Islamitische numismatiek geworden. Mahmoeds opvolger Mas'oe'd I (1031-1041, waarbij we maar voorbijgaan aan de kortstondige regering van de andere zoon Mohammed) kon als heerser niet in de schaduw van zijn vader staan. Hij interesseerde zich meer voor de Indische provincies van het rijk en kwam te laat in actie om de vanuit het Noorden opdringende Turkmenen onder het geslacht *Seldsjoe* te weerstaan. Binnen



Spalapati Deva



Samanta Deva



Ghaznawiden

De onderste munt uit de tijd der Ghaznawiden is geslagen tijdens het bewind van Ibrahim (AD 1059-1099), wat blijkt als men er in geslaagd is de vaak afgesleten tekst te ontcijferen. In het veld wordt namelijk vermeld:

عدل	Adl	Goed (geld)
السلطان	Es-sultan	} De zeer grote [lees: verheven] sultan
المعظم	El-moe'azzam	
ابوالمظفر	Aboe'l-moezaffar	Vader van de zegevierende
ابراهيم	Ibrahim	Ibrahim

enkele jaren hadden zij Centraal-Perzië en West-Khorasan bezet; geheel Khorasan ging voor de Ghaznawiden verloren toen Mas'ood door hen in 1040 beslissend werd verslagen bij Dandaqan in de buurt van Merw.

Mas'ood vluchtte naar India, waar hij al spoedig de dood vond als gevolg van een samenzwering. De Seldsjoeken namen langzamerhand ook Sistan en Westelijk Afghanistan in bezit, zodat van het grote rijk van Mahmoed nu nog slechts Oostelijk Afghanistan en N.W. India restte. Bij de troonsbestijging van Ibrahim in 1059 werd met de Seldsjoeken een status quo overeengekomen, waardoor er meer dan een halve eeuw vrede kon heersen in zijn gebied. Zelf deed hij menige aanval op de omringende Hindoe-gebieden, die wel veel buit maar geen gebiedsuitbreiding opleverde. In het begin van de 12e eeuw bemoeide de Seldsjoekensultan Moe'izz ed-din Sanjar zich

meermalen met Ghaznawidische aangelegenheden; de grootste bedreiging kwam evenwel van de hoofden van de Shansabani-familie, eertijds hun vazallen. Dit bergvolk bewoonde een streek tussen Herat en Kaboel, genaamd Ghor en het waren deze *Ghoriden* die snel de nieuwe machthebbers zouden worden. Pogingen van de Ghaznawidensultan Bahram Shah (AD 1118-1152) om zijn vroegere vazallen weer tot gehoorzaamheid te dwingen, leidden er toe dat de Choriden in 1150/1 de "Westelijke hoofdstad" Ghazna met de grond gelijk maakten en Oostelijk Afghanistan in bezit namen. Ook achter de Hindoe Koesj waren de Ghaznawiden niet meer veilig voor de aspiraties van hun tegenstanders; de Ghoride Moe'izz ed-din Mohammed beslechtte het pleit door in 1186 ook Lahore in te nemen.

(wordt vervolgd)

Romeinse muntschatten uit Voorburg, IV

door M. de Weert

Dit artikel vormt een reactie op de ongewoon felle kritiek die Buijtdorp in dit tijdschrift heeft geuit.¹ Buijtdorp en ik zijn het niet eens over het aantal schatten die met zekerheid te Voorburg zijn gevonden. De reden heb ik in mijn reactie op zijn artikel al vermeld: "zijn betoog is gebaseerd op niet complete en/of onjuiste gegevens (...)"²

Een belangrijk punt van mijn kritiek was het feit, dat Buijtdorp (1988) het begrip "schat" te ruim heeft gehanteerd. Buijtdorp vermeldt dat hij een differentiatie in de muntvondsten heeft gegeven. Wie echter Buijtdorp (1988) leest, mist een definitie of een dergelijke indeling, zoals hij ons pas in zijn reactie heeft gegund! Ik pretendeerde met mijn indeling geen enkele volledigheid. Dit blijkt duidelijk uit mijn woordkeuze: "...kan men verdelen in" (p. 53; ik gebruikte gewust geen formulering als "verdeelt men in"! en "Een analyse van *alle soorten vondsten* gaat aan de doelstelling van dit artikel voorbij. Ik verwijs hiervoor naar de selecte bibliografie" (p. 53-54). Met dit citaat verwerp ik tevens de kritiek van Buijtdorp, dat ik een "onbekende bron" zou hebben gebruikt. Alle kritiek van Buijtdorp vloeit slechts voort uit het feit, dat hij niet wil aanvaarden dat ik slechts een beknopte inde-

ling van schatvondsten heb willen maken, iets wat Buijtdorp (1988) geheel had verzuimd. Deze beknoptheid verklaart ook de zogenaamde tegenstrijdigheid in mijn woorden betreffende schat E (p. 54). Ik vermeld overigens Buijtdorps geldbeurs expliciet bij de term spaarschat en de door Buijtdorp genoemde spaarpot blijkt zelfs in mijn beknopte indeling een spaarschat. Ook begrijp ik volstrekt niet, waarom volgens Buijtdorp verzamel-schatten geen aparte categorie schatvondst vormen: alle andere vermelde schatten werden immers slechts om hun intrinsieke en/of nominale waarde gespaard en verzamel-schatten juist niet! Ik meen terecht een - beknopte - indeling te hebben gemaakt. Het was immers enigszins enigmatisch, welke criteria Buijtdorp (1988) had toegepast om iets als schat te definiëren.

Met de woorden "De Weerts lijst (...) is dus vervuild" (p. 117) bedoelt Buijtdorp slechts dat mijn appendix een aantal muntschatten bevatte. Zijn woorden suggereren echter grove onjuistheden in mijn appendix. Ik verzeker U: geenszins!³

Nadat Buijtdorp overbodig veel woorden over bijzaken heeft geschreven, gaat hij eindelijk in op de essentie van mijn kritiek, namelijk dat het aantal van de door hem vermelde schatten wel eens met 40% gereduceerd kan worden.

Schat C

Nergens uit mijn woorden blijkt, dat een aantal munten die Reuvens vermeldde niet tot een schat behoorde. Maar Reuvens schreef in zijn dagboek

(let wel: geen wetenschappelijk archeologisch dagrapport!), wat men op die bewuste dag had gedaan en wat er "in den omtrek" was gevonden. Het is daarom mogelijk dat een aantal munten in Reuvens opsomming niet tot die groep munten behoorde, welke "aan elkaar gekleefd" waren. Buijtenorp ontkent nu de twee denarii uit schat C te hebben "teruggevonden".⁴ Maar waarom dan die voetnoot bij de reconstructie van schat C? Of wil hij slechts melden twee munten te hebben "teruggevonden", wat voor zijn betoog nauwelijks relevant is.

Schat D

Buijtenorp uit hier wel kritiek, maar geeft geen enkel argument.

Schat E

Waarom erkent Buijtenorp niet eenvoudig in een paar woorden, dat hij een schrijffout heeft gemaakt? Maar in welk opzicht baseer ik mijn betoog "op onjuiste gegevens", als Buijtenorp bij zijn gecorrigeerde telling een vergelijkbaar bedrag constateert? (Ik heb overigens de gegevens gebruikt, die hij ons in *De Beeldenaar* zelf verschaft!)

Buijtenorp is heel goed in verdraaiing van de feiten: wij vroegen ons af, hoe hij aan een berekening met 33% denarii in het vondstcomplex was gekomen; ik deed een tweetal suggesties, hoe hij dat dan wel gedaan zou kunnen hebben. Dat ik verkeerd heb gegokt, is natuurlijk niet mij te verwijten, maar het gebrek aan duidelijkheid van hemzelf.

Ik ga niet in op de termen gebruiksslijtage etc., omdat Buijtenorp naar een scriptie verwijst die wij niet kennen. Tevens kan ik wegens gebrek

aan ruimte niet op alle punten van kritiek serieus ingaan, maar ik hoop met het bovenstaande al enigszins te hebben aangetoond, dat ik allerm minst "grotendeels onjuiste kritiek" op Buijtenorp had. Hij heeft niet altijd goed gelezen. En helaas was hij in zijn polemisch geschrift niet in staat mij in zijn mening te overtuigen. Nogmaals: de (door Buijtenorp blijkbaar niet begrepen, maar door mij expliciet vermelde) essentie van mijn reactie was slechts het feit, dat drie van de door Buijtenorp gedefinieerde "schatten" niet noodzakelijkerwijs schatvondsten zijn. Ik sluit een hoger aantal dan vijf niet uit, maar, nogmaals, zonder nadere gegevens is dit niet te bewijzen. Men moet dus bij de lezing van Buijtenorp enige reserves in acht nemen.

Noten

- 1 Buijtenorp (1989); wanneer ik geen nadere literatuurverwijzing geef, bedoel ik met "Buijtenorp" dit artikel.
- 2 De Weert (1989) 54.
- 3 De verschillen met de determinaties van Van der Vin zijn overigens op één hand te tellen. Mijn appendix bevat vooral aanvullingen.
- 4 Buijtenorp (1988) 437 noot 13.

Literatuur

- T. BUIJTENDORP Romeinse muntschatten uit Voorburg
De Beeldenaar 12 (1988) 431-437
- T. BUIJTENDORP Romeinse muntschatten uit Voorburg,
III *De Beeldenaar* 13 (1989) 117-118
- J.P.A. VAN DER VIN Munten uit Arentsburg *Westerheem*
35 (1986) 219-224
- M. DE WEERT Romeinse muntschatten uit Voorburg, II
De Beeldenaar 13 (1989) 53-55

De discussie is gesloten (Red.)



Utrecht
1670 Smedengilde



J. B. Westerhof
NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historie- en
moderne penningen van alle landen.
Inkoop, verkoop, taxaties, veilingen.

Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten
afspraak aanbevolen

Het Nederlandse bankbiljet

EEN CHRONOLOGISCH OVERZICHT

door J.J. Grolle

20. Geldzuivering 1945

Het model *Staalmeester* was ondertekend door 'president' Rost van Tonningen die door de bevolking spottenderwijs de *steelmeester* werd genoemd. Hij was daarmee het symbool van de Duitse roofzucht waartegen hij zelf overigens ten sterkste had geprotesteerd bij de Reichskommissar.¹ Gelukkig had de Bank voor de Tweede Wereldoorlog 60% van haar goudvoorraad in veiligheid gebracht in kluizen te New York, Londen, Pretoria en Bern ter waarde van f 750 miljoen. Van het restant wisten de Duitsers echter voor f 343.391.339 aan goud in beslag te nemen en naar Duitsland te voeren. Wel namen de vorderingen van de Bank op Duitsland toe, maar deze zgn 'samengebalde koopkracht' was in feite waardeloos.² Tegenover de geslonken goudvoorraad en de waardeloze vorderingen stond een enorm uitgezette bankbiljettenomloop. Op 8 mei 1940 bedroeg die circulatie f 1.149,4 miljoen waarvan toen 82,3% door goud was gedekt; op 7 mei 1945 was die omloop aangegroeid tot f 5.518,3 miljoen met een dekking van nog slechts 15%.³

In juli 1945 moest minister van financiën Lief tinck dan ook concluderen: 'Nederland lijkt op een leeg winkel met een overvolle geldla'.⁴ Van deze *zwevende koopkracht*, de enorme geldhoeveelheid die in feite niet besteed kon worden, ging een grote inflatoire dreiging uit. Nederland moest weer terug 'in het gareel van sociaal en economisch verantwoorde prijzen en loonen'. Om dat economische doel te bereiken was een sanering van de geldomloop noodzakelijk. Bovendien moest die sanering ook een moreel en fiscaal doel dienen. *Ill-gotten gains* dienden geconfisqueerd en niet-afgedragen belasting alsnog geïnd te worden. Zwart-handelaren, oorlogswinstmakers en collaborateurs mochten hun verdiende lot niet ontlopen.

Reeds in 1943 hadden de Duitsers zelf geprobeerd de zwarte handel aan te pakken door intrekking van de coupures van 1.000 en 500 gulden. Dit had nauwelijks succes, want van de opgekomen biljetten werd bijna 99% in andere coupures verwisseld.⁵ De nieuwe Nederlandse regering zette deze jacht op zwart geld voort met de intrekking per 9 juli 1945 van de coupure van 100 gulden.⁶ Vervolgens werd de minister van financiën bij Koninklijk Besluit gemachtigd alle maatregelen te

nemen die hij nodig achtte voor de zuivering van het geldwezen.⁷ Krachtens dit Machtigingsbesluit vaardigde hij de *Beschikking Geldzuivering 1945* uit,⁸ waarvoor de Belgische geldsanering van 1944 onder leiding van minister Camille Gutt model stond. Deze Geldzuivering zou uitsluitend betrekking hebben op de papiergeldomloop en in drie fasen worden uitgevoerd.

In de eerste fase van dit 'grootte veldtochtplan' werd ieder opgeroepen zoveel mogelijk chartaal geld om te zetten in giraal geld. Men werd dus verzocht zijn voorraden kasgeld bij banken of girodiensten onder te brengen. Vanaf 19 september kon men per hoofd van de bevolking bij de distributiedienst een bedrag van 10 gulden oud papiergeld omwisselen tegen 10 gulden in nieuwe muntbiljetten. Dit bedrag, het zogenaamde *tientje van Lief tinck*, was bedoeld om gedurende de tweede fase van de Geldzuivering de normale huishoudelijke uitgaven te bekostigen.

Die tweede fase bestond uit de inleveringsweek. Per 26 september verloor al het oude papiergeld, zowel bankbiljetten, als zilverbons en muntbiljetten, zijn status van wettig betaalmiddel en alle bank- en girotegoeden werden geblokkeerd. Tot 2 oktober had men gelegenheid het oude papiergeld tot een maximum van 300 gulden bij banken en belastingkantoren in te leveren. Voor het eerst in de geschiedenis van ons volk stond iedereen gedurende deze week in koopkracht gelijk en moest men leven van het tientje van Lief tinck. De derde fase ging in op 3 oktober met gedeeltelijke deblokking van de rekeningen en het in omloop brengen van het nieuwe papiergeld. De deblokking ging geleidelijk voort naarmate het onderzoek naar de herkomst van de gelden vorderde en zij zou in 1952 zijn voltooid.

Reeds in het eerste kwartaal van 1945 had de Nederlandse regering in Londen besloten het papiergeld voor de Geldzuivering te bestellen bij de Londense drukkerijen Thomas de la Rue en Waterlow & Sons. Onzeker omtrent de toestand waarin de regering de Bank na de bevrijding zou aantreffen, permitteerde minister van financiën Huysmans⁹ zich ook bankbiljetten te bestellen: de hoge coupures van 10, 20 en 1000 gulden. Na de bevrijding heeft de Bank de emissie van deze zogenaamde Engelse biljetten overgenomen, doch zij werden uiteindelijk niet in het kader van de Geldzuivering aangewend.

De lage coupures werden gerealiseerd door De la Rue als *muntbiljetten* van 1 en 2½ gulden met het portret van koningin Wilhelmina, die per 19 september 1945 in omloop kwamen, aanvankelijk ter financiering van het tientje van Lief tinck. In 1944 had ook de Bank reeds in het diepste geheim met Enschedé overlegd over aanmaak van nieuwe bankbiljetten. De coupures van 10, 25 en



Muntbiljet f 2,50 zonder datum, gedrukt door Thomas de la Rue (1945) met portret van koningin Wilhelmina en handtekening van minister Huysmans, in circulatie sedert 19 september 1945, tezamen met muntbiljet van f 1,00 aanvankelijk ter financiering van het tientje van Lieftinck, 6 cm x 11,5 cm; coll DNB

100 gulden zouden binnen het urgentieprogramma van een eventuele Geldzuivering vallen en het karakter van noodbiljetten¹⁰ hebben. Zij zouden uiteindelijk gerealiseerd worden met de vaste datum 7 mei 1945 en per 3 oktober daarop in circulatie komen. Bij de nummering van al deze noodbiljetten-1945 werd Enschedé geassisteerd door drukkerij De Bussy te Amsterdam. Voor de f 100-coupeer werd een ontwerp door André van der Vossen gekozen dat Enschedé nog in portefeuille had: een guilloché-motief met een gekalligrafeerde tekst. De drukker had bovendien nog veiligheidspapier beschikbaar van het model Prinsesje¹¹ en men besloot dit voor het noodbiljet f 100-1945 te gebruiken. De biljetten werden omwille van de productiesnelheid alleen in tweekleuren-offset gedrukt met bruin als hoofdkleur; hun afmeting was 7,4 cm bij 15,2 cm. Reeds op 1 september 1945 kon een eerste oplage worden gecreëerd. Wegens het veelvuldig voorkomen van valse biljetten werd dit model al per 1 september 1950 buiten omloop gesteld.¹² Voor de f 10-coupeer maakte Van der Vossen na jaar 1944 een dergelijk ontwerp dat hij op de voorzijde voorzag van de Nederlandse leeuw en wapenspreuk. Als toespeling op de ondergang van het Duitse Reich werden die omgeven door een dichtregel uit het Wilhelmus: *Die Tyranny verdrijven Die my mijn hert doorwondt*. Ook dit biljet werd alleen in offset uitgevoerd, met paarsblauw als hoofdkleur. De biljetten hadden een afmeting van 7,1 cm bij 13,3 cm en waren ge-



Noodbiljet f 10-1945 (zgn. Lieftincktientje), 7,1 cm x 13,3 cm; coll DNB

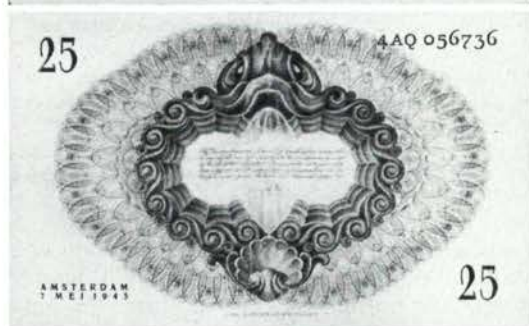
drukt op zogenaamd geminuteerd papier zonder watermerk, speciaal ontworpen papier voorzien van kleine rode en blauwe vezeltjes.

Door energiegebrek ontstond echter vertraging bij de levering van dit papier door Van Houtum & Palm zodat de eerste oplage pas op 13 september gecreëerd kon worden. Aangezien dit noodbiljet in het kader van de Geldzuivering werd uitgegeven, associeerde het publiek het met het tientje van Lieftinck en kreeg het ten onrechte de naam *Lieftincktientje*.¹³ Dit model werd tegelijk met het noodbiljet f 100-1945 buiten omloop gesteld per 1 september 1950.¹⁴

Voor het biljet van f 25-1945 gebruikte men een



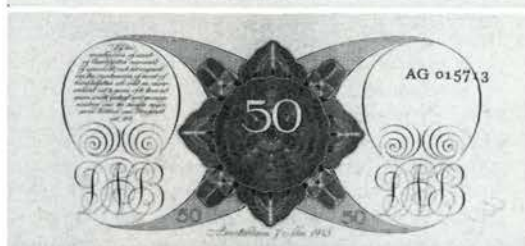
Noodbiljet f 100-1945, 7,4 cm x 15,2 cm; coll DNB



Noodbiljet f 25-1945 (Meisje in 't blauw), 8,2 cm x 13,3 cm; coll DNB

ontwerp uit 1943 door Wubbo de Jonge met een meisjesportret.¹⁵ Reeds in februari 1944 was dit ontwerp, oorspronkelijk bedoeld voor 10 of 20 gulden, geschikt gemaakt voor rotogravure en tweekleuren-offset. Het biljet werd met een rood-bruine hoofdkleur gedrukt op hetzelfde papier als het 'Liefstinckientje'. Het had een afmeting van 8,2 cm bij 13,3 cm en kreeg de naam *model Meisje in 't blauw*. Op 15 september 1945 vond de eerste creatie plaats en het werd op 1 februari 1953 buiten omloop gesteld.¹⁶ Aanvankelijk lag het in de bedoeling bij de serie noodbiljetten ook een coupure van 50 gulden op te nemen, doch al gauw bleek dat de gestelde produktielimiet praktisch niet haalbaar was. Daarom besloot men er een technisch volwaardig biljet van te maken en zou het buiten het urgentieprogramma van de Geldzuivering vallen. Het ontwerp werd gemaakt door Cornelis Mechelse¹⁷ en bevatte het portret van prins Willem II.¹⁸ De handgravure daarvoor werd gestoken door R. Steinhausen. Het biljet werd aan beide zijden uitgevoerd in plaatdruk met bruine irisdruk. Door het ontbreken van een tweede drukprincipe, i.e. vlakdruk in de techniek van tweekleuren-offset, was het biljet niet zo technisch volwaardig als drukker en Bank het bedoelden. Vandaar dat het ook wel, overigens ten onrechte, een 'hulpbiljet' werd genoemd.

Eind oktober 1945 werd de drukproef goedgekeurd. Dit *model prins Willem II* werd, eveneens met de vaste datum van 7 mei 1945, gedrukt op



Bankbiljet f 50-1945 (Prins Willem II), 7 cm x 15 cm; coll DNB

een restant veiligheidspapier van model Staalmeester.¹⁹ De afmetingen waren dan ook 7 cm bij 15 cm. De eerste creatie kon plaatsvinden op 1 februari 1946 en een week later kwam het biljet in circulatie.²⁰ In 1954 constateerde de directie dat deze coupure nauwelijks circuleerde; eind 1957 was het aandeel in de totale circulatie gedaald tot 1,64%. In juni 1958 werd daarom besloten het biljet niet meer in omloop te brengen en op 16 juli 1960 werd het uit circulatie genomen.²¹ Pas in 1982 zou het een opvolger krijgen met model Zonnebloem.

Noten

- 1 O.a. in zijn brief van 18 dec 1943; zie L.J.A. TRIP *De Duitse bezetting van Nederland en de financiële ontwikkeling van het land gedurende de jaren der bezetting* ('s-Gravenhage 1946) 44 e.v.
- 2 TRIP (1946) 43
- 3 P.W. KLEIN *De geschiedenis van het Nederlandse bankbiljet Het Nederlandse bankbiljet in zijn verscheidenheid* (Amsterdam/Deventer 1986; M.M.G. FASE red; Monetaire Monografieën 6) 11-38, speciaal 33
- 4 Radiotoespraak 9 juli 1945 door minister Liefstinck; zie *Witboek betreffende de maatregelen tot zuivering van het geldwezen in Nederland* ('s-Gravenhage 1946) 202; Prof. mr. dr. Pieter Liefstinck, minister van financiën van 24 juni 1945 tot 1 september 1952
- 5 *Witboek* 19-20 en 46-47; zie ook J.L. DE JAGER *De bank van de gulden; organisatie en personeel van de Nederlandsche Bank 1814-1989* (Amsterdam 1989) 145
- 6 KB 5 juli 1945, *Stbl* F 115 7 juli 1945; vgl paragraaf 12 en 15; *Witboek* 33-45; tegelijk met de bankbiljetten van f 100 werd ook het muntbiljet f 100-1943 (American Banknote Company) ingetrokken, dat sinds 1944 in het bevrijde gedeelte van Nederland circuleerde
- 7 Machtigingsbesluit Geldzuivering, KB 3 augustus 1945, *Stbl* F 133
- 8 Beschikking Geldzuivering 1945, *Stbl* F 169 12 sep-

tember 1945; zie ook A.M. DE JONG *De wetgeving nopens de Nederlandsche Bank 1814-1958. Een historische studie* (Amsterdam 1960) 332-345

- 9 Dr G.W.M. Huysmans, minister van financiën van 23 februari tot 24 juni 1945, was hiertoe pas formeel gerechtigd nadat de bevoegdheden van de directie per 3 mei 1945 tijdelijk aan hem toevielen in-gevolge KB 26 april 1945, *Stb* F 61; *Jaarverslag DNB 1944/45*, 7; zie ook DE JONG (1960) 319 en DE JAGER (1989) 162
- 10 ONDER *noodbiljetten* verstaat men biljetten die in noodgevallen in aller ijl zijn aangemaakt en derhalve technisch niet volwaardig zijn en die slechts kort zullen circuleren
- 11 Zie paragraaf 19
- 12 Aanvankelijk per 1 juni 1950, KB 18 25 oktober 1949, *Stcrt* 1949-234 30 november 1949; totaal gecreëerd 17.615.500 stuks in series van 100.000
- 13 E. VAN GELDER, Is het tientje van Lief tinck een Lief-

tincktientje? *De Muntkoerier* (1987-12) 25-27

- 14 Totale oplage 70.518.000 stuks in series van 100.000
- 15 *Meisje in 't blauw* door Johannes Cornelisz Verspronck (1597-1662)
- 16 KB 28 juni 1952, *Stcrt* 1952-147 31 juli 1952; totaal gecreëerd 39.309.000 stuks in series van 100.000
- 17 Cornelis Arend Mechelse (1898-1969), ontwerper en graficus in dienst van Johez; ontwierp ook postzegels, o.a. de bevrijdingszegel 7½ ct-1945
- 18 Naar het beroemde dubbelpoortret van hem en zijn bruid Hendrika Maria Stuart door Anthonie van Dijck (1599-1641) in het bezit van het Rijksmuseum
- 19 Zie paragraaf 19
- 20 Aankondiging tegelijk met de Engelse biljetten van f 20 en f 1000 in *Stcrt* 1946-19 28 januari 1946
- 21 Tegelijk met f 1000-1945E; KB 30 8 december 1959, *Stcrt* 1960-10 15 januari 1960; totaal gecreëerd 9.706.000 in series van 100.000

Bankbiljettennieuws

door Erik van der Kam

Brazilië

Met ingang van 19 mei 1989 heeft de Banco Central do Brasil een nieuw biljet in circulatie gebracht met een waarde van 100 cruzados novos. Op de voorzijde van het biljet staat de Braziliaanse dichteres en kunstenares Cecilia Meireles (1901-1964) afgebeeld. Links van haar portret een tekening van haar hand met enkele dichtregels uit haar werk 'cânticos'. Op de keerzijde is links een kind afgebeeld, omgeven door symbolen van de kinderwereld. Rechts een paneel met folkloristische tekeningen van de hand van Cecilia Meireles. Het biljet heeft een doorzichtregister in de vorm van een vogel. Ook is het voorzien van een veiligheidsdraad. Als watermerk dient een symbo-



lische weergave van de Republiek in de vorm van een vrouwenportret met vrijheidsmuts. De hoofdkleuren van het biljet zijn lila en groen. Het formaat is 140 x 65 mm.

Joegoslavië

Op 1 juni 1989 heeft de nationale bank van Joegoslavië, de Narodna Banka Jugoslavije een nieuw biljet in circulatie gebracht. Op de voorzijde staat links van het staatswapen een meisjesportret afgebeeld. Rechtsboven staan twee driehoekjes afgebeeld die fungeren als blindetekens. Op de keerzijde staat centraal afgebeeld een door letters en cijfers omgeven computertekening van een oog. Zij symboliseert de samenwerking tussen onderwijs en wetenschap. Het biljet heeft een verticale veiligheidsdraad en de hoofdkleur is rood-oranje. Als watermerk fungeert eveneens een meisjesportret. Het formaat is 179,5 x 82,5 mm.



Penningnieuws

door Frank Letterie

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten. Goed reproduceerbare foto's met gegevens sturen aan F.T.S. Letterie, Hamminkweg 1 7521 RB Vorden, tel. 05752-2697. Gelieve tevens te vermelden of foto's na gebruik voor *De Beeldenaar*, beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

Correctie

In Penningnieuws van juli/augustus 1989 (jrg 13 no 4) vergat ik bij de penning van het Centro Danesco de medailleur te vermelden. De ontwerper is **Theo van de Vathorst**.



Pukkie

Bronzen gietpenning door **Carla Klein**, gemaakt in opdracht.

Voorzijde: Pukkie, slapend, gemodelleerd op een enigszins hol vlak, met de koosnaam MEIS.

Keerzijde: Pukkie, slapend, gemodelleerd op een bol vlak, met de tekst PUKKIE.

Expositie

Carla Klein exposeert haar penningen van 7 januari t/m 1 februari in galerie Kunsthaar, Berenstraat 20 te Amsterdam, 020-259912.



Huys Dever

Deze in brons gegoten penning (75 mm), is ontworpen door **Frans van der Veld** ter gelegenheid van een tentoonstelling "In en om 't Huys Dever" in Lisse. Deze tentoonstelling vond plaats in mei 1989; de medailleur was één van de exposanten.

Het Huys Dever is een middeleeuwse donjon of woontoren, gebouwd kort na 1375 door Reinier Dever. In 1634 werd naast deze toren een woonhuis gebouwd, de Voorhof geheten. Na 1848 raakte het complex in verval en werd de Voorhof gesloopt. De woontoren werd in 1978 gerestaureerd. Thans worden de in 1983 en 1986 tijdens opgravingen gevonden fundamenteën van de Voorhof tot 70 cm boven het maaiveld opgemetseld. Daarna wordt de slotgracht in ere hersteld en het terrein om Huys Dever als wandelpark ingericht.

Voorzijde: de woontoren, het het omschrift 't HUY'S DEVER LISSE.

Keerzijde: bovenaanzicht van de woontoren en fundamenteën en de tekst CONSOLIDATIE 1989 e.v.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97

7671 AT VRIEZENVEEN

TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

**MUNTEN, BANKBIJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL**

GROOTHANDEL — KLEINHANDEL — UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

muntenhandel Groningana



A. NAP

Oude Kijk in 't Jatstraat 60

9712 EL Groningen

Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

"Geslagen om niet te vergeten"

PENNINGKUNDIG REPERTORIUM OP DE JAREN 1939 TOT 1945

Op de voorjaarsvergadering van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde op 2 juni 1989 te Assen zijn mededelingen gedaan betreffende de voorgenomen uitgave van een alomvattend verzamelwerk over penningen en medailles op de oorlog 1939-1945, voor zover deze het Koninkrijk der Nederlanden (inclusief de toenmalige Overzeese Gebiedsdelen) betrof. Dit werk wordt onder de hierboven staande titel samengesteld door de oud-conservator van het Verzetmuseum Friesland, de heer C. Reitsma te Leeuwarden. Het boek zal dan ook onder auspiciën van deze Kring verschijnen, zo mogelijk in 1991. Ook het Genootschap, de Stichting Nederlandse Penningkabinetten en het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet hebben zich gaarne achter de uitgave gesteld.

Behalve de van 1939 tot 1945 verschenen penningen – de nationaal-socialistische propaganda-penningen worden niet opgenomen – die betrekking hebben op de mobilisatie, de oorlog en oor-

logsgebeurtenissen, de wederopbouw, het verzet etc., worden ook penningen en medailles in het repertorium beschreven, die de bevrijding betreffen, de herdenkingen tot 1990, historische gebeurtenissen, zoals bereikte mijlpalen in de naoorlogse herstelperiode en tijdens of na de oorlog toegekende beloningen aan goede vaderlanders hier en in de toenmalige koloniën.

Reeds zijn ruim 200 penningen e.d. gecatalogiseerd, maar het is wel zeker dat er nog vele meer zijn. Vooral persoonlijke penningen, dikwijls unica, ontbreken nog. Bij deze wordt dan ook een beroep gedaan op de lezers de heer Reitsma in kennis te stellen van dergelijke penningen en bijzondere onderscheidingen, zodat hij met de betrokkenen contact kan opnemen. In het boek, dat in kloek formaat zal verschijnen, worden naast een beschrijving, ook foto's van voor- en keerzijde opgenomen. Particuliere eigenaars zullen, naar wens, niet bij name worden vermeld. Het adres van de auteur luidt:

C. Reitsma, Stinzenflora 54,
8935 NM Leeuwarden, tel. 058-882264.

Ook ondergetekende is bereid nadere inlichtingen te verstrekken (adres: Kamgras 85, 8935 ED Leeuwarden, tel. 058-884020).

G. Elzinga

Tentoonstelling Vorm van geld

In het Stedelijk Museum Amsterdam was van 7 oktober t/m 26 november de tentoonstelling te zien *Vorm van geld: 175 jaar Nederlandsche Bank-biljetten*. Op de begane grond van het museum was een zestal kabinetten ingericht als een in het halfduister gehulde schatkamer. In goud uitgevoerde poortjes verbonden de kabinetten met elkaar: bankbiljetten betekenen rijkdom. Bij binnenkomst verdronk de bezoeker al direct in het geld. De wanden van het eerste zaaltje waren behangen met vergrotingen van oud bankpapier. Tegen dit drukke behang hingen, als kleine schilderijtjes, buitenlandse biljetten uit vroeger tijden.

Dit financiële 'wereldbeeld' leidde de bezoeker naar de eigenlijke tentoonstelling. In de volgende vijf kabinetten waren Nederlandse bankbiljetten, ontwerptekeningen en proefdrukken te zien uit de periodes 1814-1914, 1921-1930, 1931-1944, 1945-1958 en, tenslotte, 1966-1986.

In elk kabinet waren de bankbiljetten en hun

voorstudies op een grote, schuingeplaatste driehoek te zien. Daarbij vormden tekeningen en proefdrukken steeds de ondergrond: iets daarboven zweefde, tegen stukken perspex aangeplakt, het echte geld. Een suggestieve opstelling: alsof de bankbiljetten zomaar voor het grijpen lagen. Behalve grote driehoeken bevatten de kabinetten ook kleine vitrines. Deze boden uitzicht op historisch drukmateriaal, drukplaten, niet-gerealiseerde ontwerpen en watermerken.

In de laatste zaal werd de bezoeker uitgewuifd. Aan het plafond hingen, als vlaggen, vergrotingen van onze huidige bankbiljetten.

De tentoonstelling was samengesteld door R.D.E. Oxenaar, ontwerper van onze huidige bankbiljetten, en D.B. Barrett. Op de hele tentoonstelling was Oxenaar duidelijk aanwezig. Boven de driehoeken in de verschillende kabinetten hingen luidsprekers waardoor Oxenaar als gids tot de bezoekers sprak. Bij elke driehoek hield hij, met korte tussenpozen, een passend verhaal. Vooral in de laatste zaal kwam deze gids goed tot zijn recht: de ontwerper sprak nu over zijn eigen ontwerpen. De laatste zaal bood nog meer geluid: zo nu en dan werd een dia-programma vertoond: geen samenhangend verhaal, maar een collage

van beelden en klanken die 'iets' met geld te maken hadden.

Boven de driehoek 1814-1914 begon Oxenaar zijn verhaal met de opmerking: 'Papier als geld is geheimzinnig.' In de laatste zaal stond op de wand een citaat van Elias Canetti: 'terwijl de munten vroeger iets van de streng hiërarchische ordening van een gesloten samenleving hadden, gaat het onder papiergeld toe als onder de mensen van een grote stad'.

Geheimzinnigheid en stadsdrukke – die twee elementen waren in deze tentoonstelling duidelijk met elkaar gecombineerd. In het schemerduister waren bijschriften nauwelijks leesbaar. Behang, vlaggen, video en luidsprekers zorgden voor een grote drukte. Ik vind het altijd plezierig om in mijn eigen tempo een tentoonstelling te bekijken. Steeds als ik een zaaltje betrad, ging in een *ander* kabinet het geluid aan waardoor gids Oxenaar te horen was. Wie niet netjes aan zijn hand door de kabinetten schuifelde, hoorde wel constant ergens Oxenaars stem, maar begreep er weinig van. Wie braafjes in elk kabinet op de gids bleef wachten,

werd er doodmoe van om telkens maar weer Oxenaar te horen. Mij ging die stem stierlijk vervelen.

Een publieksonvriendelijke tentoonstelling. Dat bleek zelfs uit een klein detail. Onderaan elke driehoek lagen twee vergrootglazen aan touwtjes: die touwtjes waren achter net iets te kort om de biljetten te bekijken die wat meer opzij lagen.

Toen ik de tentoonstelling bezocht, was één loep al verdwenen: waarschijnlijk gestolen door iemand die had gemerkt dat het geld niet echt voor het grijpen lag.

Een speciale gids is niet gepubliceerd. De bezoekers konden in het Stedelijk Museum wel twee eerder uitgegeven boeken kopen: 'Het Nederlandse bankbiljet en zijn vormgeving' door J. Bolten (1987) en 'Het Nederlandse bankbiljet in zijn verscheidenheid', onder redactie van M.M.G. Fase, J.R. Steinhäuser en Joh. de Vries (1986). Vooral het eerstgenoemde boek is een goed alternatief voor deze lawaaijige tentoonstelling.

Karel Soudijn

Tentoonstelling te Schoonhoven

Het Nederlandse Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven nam enkele maanden geleden het lofwaardige initiatief om naast haar fraaie collecties zilver en klokken ook de in haar bezit zijnde munten en penningen ten toon te stellen. Daartoe werd in een apart zaaltje een tot 9 oktober 1989 toegankelijke tentoonstelling georganiseerd.

Deze tentoonstelling toont in hoofdzaak penningen. Aan de hand van enkele goed gekozen voorbeelden toont men alle bekende rubrieken, zoals portret-, historie-, gilde-, vroedschaps-, familie-, gedenk-, prijs-, draag-, leg- en legitimatiepenningen. De eigen collectie werd daartoe aangevuld met stukken uit het Museum van Kempen en Begeer, uit het Streekarchief Krimpenerwaard en uit particulier bezit. In het bijzonder vielen op: een fraaie schroefpenning, een penning van Schoonhoven van 30 november 1813 inzake de vlucht van de Fransen en de intocht van de Kozakken, alsmede een penning van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Het geheel ondergebracht in een zestal vitrines bood een duidelijk en niet overladen beeld.

De muntcollectie was enigszins pover. Behalve de zes noodmunten van Schoonhoven uit 1575 uit het Streekarchief, afgebeeld in een tentoongesteld

met het bekende werk van Van Loon, omvatte de collectie slechts één vitrine. Hierin waren enkele noodmunten van Woerden, een paar valse Koninkrijksmunten, een groot aantal interessante rekenpenningen uit de Tachtigjarige Oorlog en wat Duitse pasmunten ondergebracht.

Aan de techniek was de nodige aandacht besteed. De aan de wanden aangebrachte algemene toelichting was duidelijk en beknopt. Bijzonder interessant waren de ontwerptekeningen van klein formaat van de Haarlemse graveur Elias Voet jr. (1868-1940). De entourage bestond voorts uit een tweetal muntgewichtdozen, enkele tariefboeken, wat muntsieraden en een aantal 18e eeuwse gravures.

Het geheel maakte een verzorgde indruk in een geschikt en goed verlicht zaaltje. Ongetwijfeld vormt deze tentoonstelling een goede bijdrage om de aandacht van museumbezoekers op de numismatiek te vestigen. Te betreuren valt echter dat geen documentatie verkrijgbaar was. De munten en penningen waren genummerd en vermeld in een zeer beknopte en onvolledige catalogus, die slechts ter inzage lag. Temeer daar het museum beschikt over een groot aantal ansichten van de klokkenverzameling zou het voor de hand hebben gelegen tenminste één enkele kaart aan de noodmunten van Schoonhoven te wijden.

L.M.J. Boegheim

Holtzhey & Zoon

Wie in Leiden de expositiezaal van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet betreedt, wordt met een aardige symboliek geconfronteerd: links ligt de Franse revolutie, rechts de gegoede burgerij uit de achttiende eeuw. Aan de rechterkant van de zaal is tot 10 juni 1990 een tentoonstelling te zien, getiteld *Holtzhey & Zoon: een 18de eeuwse penningfabriek*.

De eerste vitrines maken duidelijk over welke personen deze expositie vooral gaat: Martinus Holtzhey (1697-1763) en zijn zoon Johan George (1726-1808), die niet alleen penningmakers waren, maar tevens muntmeesters van verschillende provinciale munten. Terloops vermeldt de tentoonstelling dat ook Martinus junior, de jongste zoon, en diens weduwe als muntmeesters (van Zeeland) functioneerden.

Nadat de hoofdpersonen zijn voorgesteld, laat de tentoonstelling zien hoe de 'penningfabriek' werkte. We zien onder meer een pletmachine, een schroefpers, stempels en graveermateriaal. We leren hoe de verkoop van penningen was georganiseerd: veel exemplaren werden verkocht via de boekhandel; men kon bestellen aan de hand van afdrucken in karton.

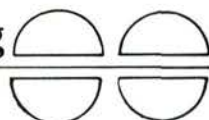
Vervolgens verschuift het accent naar wat op de penningen zelf te zien is. Eén vitrine is gewijd aan symboliek op huwelijkspenningen. Daarna zien we kleine verzamelingen van familiepenningen, historiepenningen en genootschapspenningen. Via dit laatste onderwerp stapt de bezoeker terug in de twintigste eeuw: sommige genootschappen reiken nog steeds penningen uit die gebaseerd zijn op een ontwerp van Holtzhey. Een paar moderne exemplaren liggen naast hun voorgangers.

Op de kaft van het september/oktober-nummer van *De Beeldenaar* stond een foto van een wasportret van Johan George Holtzhey. Op de tentoonstelling is ook zo'n foto te zien: het echte portret ontbreekt. De medewerkers van het KPK vreesden dat het origineel zou smelten onder de krachtige halogeen-lampen. In *De Beeldenaar* stond ook een foto van een kistje met hulpmiddelen voor negentiende-eeuwse drenkelingen. Dit kistje is wel in het echt te zien: in de vitrine die gewijd is aan genootschapspenningen.

De penningen van Martinus en Johan George Holtzhey krijgen extra reliëf door de voorwerpen, afbeeldingen en teksten in en bij de vitrines. Deze expositie is overzichtelijk en aantrekkelijk ingericht. Ik vind het alleen jammer dat bezoekers geen catalogus kunnen kopen.

Karel Soudijn

Boekbespreking



W. HAHN/W.E. METCALF eds *Studies in early Byzantine gold coinage* (New York 1988) ANS Numismatic Studies 17

\$ 75

In de laatste decennia is de belangstelling voor de Byzantijnse numismatiek sterk toegenomen. Gelukkig is men definitief losgekomen van het negatieve oordeel van Edward Gibbon, die juist de laat-Romeinse en Byzantijnse periode uitsluitend als 'Fall and Decline' beschouwde en daarom geen verdere aandacht waardig keurde. Met de publicatie van de grote collecties Byzantijnse munten in Dumbarton Oaks/Washington (*Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, door A.R. Bellinger en Ph. Grierson, 1966 e.v.) en in Parijs (*Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, door C. Morisson, 1970) werd de basis gelegd voor verder onderzoek. De nog steeds groeiende serie delen van *Moneta Imperii Byzantini* (door Wolfgang Hahn, 1973 e.v.) biedt een overzicht van de structuur van deze bijzonder gevarieerde muntslag. Sindsdien is het tijd voor velerlei detailstudies op basis van deze overzichten.

In *Studies in Early Byzantine Gold Coinage* wordt een verzameling artikelen gepresenteerd over het laat-Romeinse en Byzantijnse goud in de periode tussen 395 en 800 na Chr. De bedoeling hiervan is door het bekend maken van nieuwe onderzoeksmethoden en nieuwe vondsten het onderzoek op dit nog steeds problematische deelgebied van de antieke numismatiek te stimuleren. De studie van gewichten en vooral van gewichtsreducties kan bijvoorbeeld verrassende resultaten opleveren evenals nader onderzoek naar de keizerlijke belastingpolitiek.

In de *Introduction* zetten de beide redacteurs de stand van zaken van 1988 uiteen omtrent de spreiding van muntplaatsen voor solidi en kleinere eenheden en de criteria voor toeschrijving van bepaalde emissies aan die muntplaatsen. De grote centra als Constantinopel, Thessalonica, Carthago, Milaan, Rome en Ravenna, alsmede een aantal kleinere munthuizen in Alexandria, Cyprus, Sardinië en Napels passeren de revue. Ze worden gevolgd door steden als Cherson op de Krim, Cartagena in Spanje en Syracuse op Sicilië, die alle drie door hun speciale geografische ligging een aparte plaats innamen in het Byzantijnse rijk

en, weliswaar slechts voor korte tijd, over een keizerlijk munthuis beschikten.

In zijn *The Joint Reign Gold of Justin I and Justinian I* bespreekt William Metcalf opnieuw de zeldzame en intrigerende serie solidi die tussen april en augustus 527 in het kader van de regeling van de troonopvolging in Constantinopel werd geslagen. Sinds 1981 blijkt de catalogus van deze munten te zijn gegroeid van 45 tot 79 exemplaren, geslagen met 37 verschillende keerzijdestempels. Het fraaie exemplaar in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden (afb. 1) wordt in de catalogus vermeld, zij het onder de plaatsaanduiding 'The Hague'. Dit soort onuitroeibare problemen ontstaat nu eenmaal, wanneer men een internationaal bekend museum laat verhuizen! Interessant en nieuw is Metcalf's suggestie een kleine groep van zeven solidi, waarop de troon een afwijkende vorm vertoont, toe te schrijven aan de munt van Thessalonica. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of deze hypothese houdbaar is. Dat de afwijkende lier-vorm van de troon niet op toeval berust, wordt nu reeds door de auteur voldoende met argumenten gestaafd.



In *The Monte Judica Hoard and the Sicilian Moneta Auri under Justinian I and Justin II* publiceren Niall Fairhead en Wolfgang Hahn de eerste op Sicilië gevonden zesde-eeuwse goudschat. In de provincie Catania werd omstreeks 1981 een partij van 98 gouden munten – 89 solidi, 1 semmissis en 8 tremisses – ontdekt. De munten dragen de portretten van de keizers Anastasius (1 ex.), Justinianus I (74 ex.) en Justinus II (23 ex.). De schat moet kort na 572 verborgen zijn. Tweederde van het materiaal is afkomstig uit de muntplaats Constantinopel, de grootste munt van het rijk. De rest komt uit kleinere munthuizen als Thessalonica, Carthago, Rome en Ravenna. Het belangrijkste nieuwe element in deze schat is een serie van 19 munten, die op grond van hun overeenkomst in stijl, hun frekwent voorkomende stempelkoppelingen en hun vindplaats nu definitief kunnen worden toegeschreven aan Sicilië. Eerdere speculaties over een muntplaats op dit eiland gedurende de zesde eeuw, zijn hiermee eindelijk bevestigd.

Cécile Morrisson toont in haar bijdrage met de

titel *Carthage: the Moneta Auri under Justinian I and Justin II, 537-578* aan dat de muntslag in goud te Carthago na de herovering van Africa op de Vandalen, onder Justinianus I nog een sterk incidenteel karakter had. Er blijkt een opmerkelijke samenhang te bestaan tussen deze muntslag en munterij wegens het niet ontvangen van soldij! Zowel in 538/539 als in 545/546 valt een piek in de productie waar te nemen, juist in jaren dat een nieuwe commandant moest trachten de orde te herstellen. Pas onder Justinus II komt in Noord-Afrika een regelmatigere productiepatroon tot stand; dan wordt vrijwel ieder jaar een nieuwe serie solidi uitgegeven. De omvang van deze series liep overigens wel van jaar tot jaar sterk uiteen. Deze verandering in de muntslag hangt samen met de decentralisatie van de productie vanuit Constantinopel naar de provincies.

D.M. Metcalf poogt in zijn *The Minting of Gold Coinage at Thessalonica in the Fifth and Sixth Centuries and the Gold Currency of Illyricum and Dalmatia* de pas recent ontdekte muntslag in goud van Thessalonica te analyseren. Ondanks het totaal van 450 inmiddels bekende exemplaren blijkt het nog niet mogelijk de omvang van deze regionaal belangrijke slag te bepalen. Tot nu toe blijken weinig stempelkoppelingen voor te komen, wat een totaal oplevert van honderden verschillende stempels; dat betekent dus een zeer grote productie. Speciaal onder keizer Theodosius II (5e eeuw) met naar schatting 640 verschillende keerzijdestempels en onder Justinianus I (6e eeuw) met mogelijk meer dan 900 verschillende keerzijdestempels moet Thessalonica na Constantinopel de grootste solidimuntplaats in het rijk zijn geweest. Waar al dit goud gebleven is, blijft vooralsnog een groot raadsel. Tevens is nog onduidelijk of deze enorme goudproductie een militaire achtergrond had dan wel bedoeld was om er grote bouwprogramma's mee te financieren.

John Smedley stelt in zijn bijdrage *Seventh-Century Byzantine Coins in Southern Russia and the Problem of Light Weight Solidi* het probleem van de Byzantijnse licht-gewicht solidi opnieuw aan de orde. Hij komt vooral op basis van de uitzonderlijk rijke schat van Maloe Pereschepino, langs de Poltava-rivier in het stroomgebied van de Dniepr, tot een nieuw voorstel ter interpretatie van deze van het normale patroon afwijkende munten. Hij ziet een duidelijke samenhang tussen de productie van 20-karaat solidi onder Justinianus I en later opnieuw in de 7e eeuw en de wisselend vriendschappelijk of vijandige relaties van het Byzantijnse rijk met de nomaden-volkeren in de zuid-Russische steppen. De licht-

gewicht solidi zouden dan zijn gebruikt als tri-buut, afkoopsom of geschenk voor de 'barbaren in het noorden'. Speciaal de vele in zuid-Rusland gevonden exemplaren uit de periode 632-645 kunnen dan in relatie worden gebracht met Kubrat, de machtige khan van de Bulgaren, wiens step-penrijk ten noorden van de Zwarte Zee direct grensde aan Byzantium. Byzantijnse geschied-schrijvers vertellen over de rijke geschenken die in het kader van de Byzantijnse buitenlandse po-litiek in die jaren aan vorsten langs de grenzen in het algemeen en aan Kubrat in het bijzonder, werden gezonden. Dat licht-gewicht solidi hiervan deel uitmaakten, is op grond van de teruggevon-den exemplaren wel zeker. Of ze binnen het By-zantijnse gebied nog andere functies, bijvoor-beeld van fiscale aard, hebben gehad, valt niet met zekerheid te zeggen. Recente vondsten van licht-gewicht munten in Klein-Azië, Egypte en op de Balkan tonen aan dat deze munten ook in de binnenlandse circulatie een bepaalde functie moe-ten hebben gehad. De vroegere suggestie dat ze uitsluitend door zuinige Byzantijnse keizers wer-den uitgegeven om er barbaarse stammen buiten de grenzen mee te bedriegen, blijkt in ieder geval niet juist (afb. 2).



De moderne onderzoeksmethoden voor gehalte-bepaling worden gepresenteerd in een tweetal bij-dragen. In zijn *Microchemical Analysis of the Metal Content of Some Eighth-Century Coins of Rome and Ravenna* toont Wolfgang Hahn aan dat het goudgehalte van 8e-eeuwse in Italië gesla-gen solidi bijzonder sterk aan fluctuatie onderhevig is geweest. Hij stelt een variatie vast in per-centages van 86% tot slechts 8% goud. In hoe-verre hier van een voortgaand proces van devalu-atie sprake is, zal door nader onderzoek van een groter aantal exemplaren moeten worden vast-gesteld.

W.A. Oddy onderzocht *The Debasement of the Provincial Byzantine Gold Coinage from the Se-venth to Ninth Centuries*. Hij stelt vast dat de hoge standaard van 96% in die periode in Constantinopel stabiel is gebleven. Ook in Car-thago werd steeds goud van grote zuiverheid aan-gemunt, zelfs nog in de maanden voor de definitieve verovering van de stad door de Arabieren in 695 A.D. Stukken van lager gehalte blijken in de

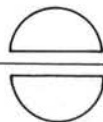
noord-Afrikaanse series contemporaine vervalsin-gen of Arabische imitaties. De Siciliaanse gouden munten waren veel meer aan gehaltelverlagingen onderhevig. Hier valt in de loop van twee eeuwen een geleidelijke daling waar te nemen van 96% tot circa 70%. Af en toe is dit proces onderbro-ken door een tijdelijke terugkeer naar een hogere standaard. Pas na 840 storten op Sicilië de per-centages goud in snelle vaart naar beneden, tot zelfs 0%!! In Rome-Ravenna en Napels verliep dit proces veel sneller. Hier daalde tussen 640 en 740 het gehalte continu van boven de 95% tot omstreeks 20%. Van pogingen tot herstel valt in die steden niets te bespeuren.

Met nadruk stellen beide auteurs dat de resulta-ten van deze op slechts weinig exemplaren geba-seerde gehalte-analyses nog maar voorlopig zijn. Dit mag dan waar zijn, maar de grote lijn van de muntverslechtering valt nu al duidelijk te onder-scheiden. Nader onderzoek zal dit proces van ge-haltelverlaging per muntplaats exact in beeld kun-nen brengen.

Deze bundel bevat een groot aantal nieuwe gege-vens en nieuwe gezichtspunten. Ongetwijfeld zal de specialist er weer ideeën voor verder onder-zoek in kunnen vinden. Toch is dit boek naar mijn idee niet alleen voor de specialisten geschre-ven. De Byzantijnse muntslag kent een enorme variëteit in soorten, typen, muntplaatsen, missla-gen en overslagen. Het is een nog niet geheel ontgonnen terrein, waar ook de verzamelaar nog ontdekkingen kan doen, voor verrassingen kan komen te staan. Om die verzamelaar van vol-doende kennis te voorzien om inderdaad die ont-dekkingen te doen, daarvoor is dit boek eveneens geschreven. Van harte aanbevolen.

J.P.A. van der Vin

Tentoonstellingen



PENNINGEN VAN CARLA KLEIN 7 januari t/m 1 februari 1990 in Galerie Kunsthaar, Berenstraat 20 te Amsterdam (020-2599120)
REVOLUTIONAIR GELD Veranderingen in het Franse geldstelsel rond 1800 en de invloed daar-van op de rest van Europa.
 tot januari 1990 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 13.00-17.00 uur.

HOLTZHEY EN ZOON. Een 18e eeuwse penningfabriek tot juni 1990 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden (zie hiervoor).

MONETA GOSLARIENSIS Munten uit Middel-eeuwen en Nieuwe Tijd van Goslar, een van de centra van handel in en verwerking van de rijke zilvervoorraden uit de Rammelsberg.

Tot medio 1990 in Niedersächsisches Münzkabinett der Deutschen Bank, Georgsplatz 20 te Hannover, geopend maandag, woensdag en vrijdag 08.15-15.30 uur en dinsdag en donderdag 08.15-17.30 uur.

KLEYN PROFEYT

Munten van de VOC in India.

Tot 31 december 1989 in Museum voor Volkenkunde, Willemskade 25 te Rotterdam (010-4111055); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 11.00-17.00 uur.

SCHEPEN MET GELD

De handel van de VOC op Azië en de daarbij gebruikte munten (een licht gewijzigde versie van de tentoonstelling die eerder te zien was in het KPK te Leiden)

Tot 3 mei 1990 in Spaar- en Voorschotbank, Torenpaleis 7 te Surhuisterveen (05124-1925); geopend op maandag t/m vrijdag 12.00-16.00 uur, groepen op afspraak

Verenigingsnieuws



VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Secretariaat:

N.A.J. Visser, Van der Meyststraat 1, 1815 GP Alkmaar, 072-120041, giro 96820

Penningbestellingen:

M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Bijeenkomst te Medemblik

Het Genootschap heeft zijn najaarsvergadering van 1989 gehouden op zaterdag 23 september te Medemblik. Het Kasteel-museum Radboud was deze keer de plaats van samenkomst.

Na de huishoudelijke vergadering stond een bezoek aan het Stoommachine-museum op de agenda, dat na een korte wandeling over de "Zuiderzee" dijk bereikt kon worden. Een groot aantal enthousiaste vrijwilligers, meesten oud-machinisten, gaf tekst en uitleg bij de origineel in dit

oude stoomgemaal aanwezige apparatuur, zowel als bij de vele andere tentoongestelde scheeps- en stationaire stoommachines, waarvan sommige op stoom waren gebracht.

Na de terugwandeling en de goed verzorgde lunch in de kelder van het slot Radboud werd aan het middagprogramma begonnen dat geheel in het teken stond van de muntslag om en te Medemblik. De burgemeester van Medemblik, de heer J. Feijtel, sprak het welkomstwoord, waarna de heer C. van Hengel R.A. een inleiding gaf over de middeleeuwse muntslag te Medemblik, waarbij in het kort de conclusie van de spreker was dat de eind 13e eeuwse munten met omschrift **MONETA MEDEMBLEC**, wellicht vóór Medemblik (c.q. dit gedeelte van West-Friesland) waren geslagen uit politieke overwegingen, maar niet in Medemblik. Een levendige discussie, die echter niet tot een eenduidige conclusie leidde, besloot deze eerste inleiding. Na de theepauze hield de heer A.A.J. Scheffers, conservator van de collectie van 's Rijks Munt, een lezing over de Westfriesse muntslag en de perikelen daaromheen in de 17e en 18e eeuw van de Republiek der Verenigde Nederlanden, toegespitst op de alternerende perioden dat Medemblik het muntslaan overnam van de twee andere Westfriesse muntplaatsen, Hoorn en Enkhuizen.

Bij de officiële beëindiging van deze zeer leerzame middag werd het gehoor opgewekt de op de zolder van het kasteel Radboud ingerichte tentoonstelling over de Westfriesse muntslag te bezichtigen. Deze zeer illustratieve expositie, verzorgd uit bijdragen van 's Rijks Munt, het Westfries Museum en het Koninklijk Penningkabinet, door de heer Scheffers, werd begeleid door een met afbeeldingen verlichte catalogus. De tekst en foto's werden geleverd door de heren Van Hengel en Scheffers; de opbrengst van de verkoop (f 5 per exemplaar) zal voor een groot gedeelte aan de Stichting Nederlandse Penningkabinetten ten goede komen.

De voorjaarsvergadering 1990 zal in Zutphen plaatsvinden op 19 mei.

Kon. Penningkabinet



Van 25 t/m 29 december is de bibliotheek van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet gesloten - ook de informatiebalie is dan niet geopend, zodat, determinaties en keuringen niet verricht kunnen worden. De expositieruimte is wel gewoon toegankelijk tijdens de openingsuren van het museum (zie rubriek Tentoonstellingen).

*Munten
Penningen
Papiergeld
Accessoires
Numismatische boeken*



*Taxaties
Verzekeringen*



INKOOP – VERKOOP – VEILING

Onze grote voorraad is zeker een bezoek waard !



Laurens Schulman b.v.

Parklaan 25 · 1405 GN Bussum · ☎ 02159 - 1 66 32

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 020-230261
242380

Vraag
onze
gratis
veiling
catalogus



*"voor klinkende
munt"*

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-230261/242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Beëdigd Makelaars en Taxateurs

